

El Servei de Biblioteques del Front, epopeia cultural del segle xx

Vicenç ALLUÉ

RESUM: *S'exposa l'obra del Servei de Biblioteques del Front de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939). Es contextualitza en el marc de la projecció cultural dels anys trenta dels governs estatal i català. Les respectives tradicions i les realitats culturals de cada territori eren prou diferents i distaven de generar paral·lelismes. No obstant això, la conjuntura del moment fa que els dos projectes tinguin uns objectius comuns. La relació entre ambdós projectes culturals de guerra va ser fructífera i els serveis bibliotecaris de guerra van actuar com a subsidiaris de l'obra cultural de l'exèrcit republicà. Es parla del foment i la cooperació de les biblioteques de guerra que es van projectar al territori republicà, especialment les biblioteques organitzades pel govern de Catalunya. Es revisen el període inicial de salvament documental, la lectura als hospitals i la tasca desenvolupada pel bibliobús. S'aporten testimonis dels soldats que demanaven llibres des dels fronts. La confluència de serveis i projectes diferents en els fronts de lluita també va ocasionar alguns problemes.*

MOTS CLAU: biblioteques públiques; biblioteques als fronts; bibliobús; biblioteques d'hospitals; Rubió i Balaguer, Jordi; Guerra Civil espanyola; Catalunya; Servei de Biblioteques del Front.

CULTURITZACIÓ REPUBLICANA

Juliol, 1936. Catalunya és l'escenari d'un dels conflictes més sagnants que colpejaren el segle xx: la Guerra Civil espanyola. Episodi que provoca un trencament, una ruptura amb tot el que s'havia aconseguit en els pocs anys de la República i règim autonòmic de la Generalitat de Catalunya —que era molt! Mai un conflicte armat ha generat tanta pol·lèmica i controvèrsia. S'ha escrit molt sobre aquest episodi de la nostra història que va enfrontar una societat en el marc de la vetlla d'una guerra mundial, que tenia en el feixisme

V. Allué. Universitat Autònoma de Barcelona. Biblioteca de Veterinària.

<vicenc.allue@uab.es>

Article arribat el juliol de 2006.

i comunisme els dos pols ideològics que polaritzaven el pensament del moment. El fet cultural va entrar de ple en l'escenari bèl·lic i va ser utilitzat com una eina més per justificar la veritat i els valors dels dos bàndols enfrontats –especialment el de la segona república espanyola.

Des dels inicis del nou règim, a l'abril del 1931, els seus polítics van fomentar iniciatives culturals amb un impuls desconegut fins al moment. La intel·lectualitat republicana i democràtica partia de la base que l'home té uns valors inherents a partir dels quals es pot redimir: el saber i la raó. El saber que, racionalitzat, esdevé cultura. Es defensava la racionalitat i el coneixement com a instruments de salvació. Un humanisme compromès socialment, que estaria present al llarg de tot el període democràtic defensat per les forces d'esquerra.

Alguns autors defensen el terme *culturalisme republicà*, a partir del qual la cultura esdevé un valor suprem com a clau per reformar i canviar la societat.¹ Espanya tenia una fractura social que havia de resoldre sense excusa: una ciutadania compromesa i desitjosa de reformes socials a la ciutat i una població rural oblidada en l'atavisme de la ignorància que havien fomentat segles d'opressió de les oligarquies dominants. L'esforç plantejat de bon començament va anar acompanyat per un afany irrefrenable de culturitzar-se, d'ins- truir-se entre els homes i dones de tots els pobles de la geografia espanyola. El projecte cultural republicà –segons Martínez Rus²– concebia el fet cultural com un dret universal que permetés l'accés igualitari al coneixement i esde- vingués alhora un instrument per fer arrelar els valors democràtics. Durant la Segona República, un 7% del pressupost nacional es va dedicar a l'obra del Ministerio de Instrucción Pública. L'extensió de l'educació i la difusió cul- tural es constituí en un deure per al règim republicà i en un dret per als ciu- tadans, a banda d'una obra de justícia social.

Amb l'esclat de la guerra, la cultura va adquirir una vàlua clau per a guanyar la contesa, vindicar la justícia de la causa democràtica de les for- ces republicanes i cercar adhesions exteriors. El soldat combatent havia

1. Tesi defensada per Manuel Tuñón de Lara. Vegeu: Manuel Tuñón de Lara, «La cultura durante la Guerra Civil». En: *La Guerra Civil*. (Madrid: Historia 16, 1986), vol. 17, p. 26.

2. L'autora cita el preàmbul del primer decret en què es creen 27.000 escoles (12 juny 1931): «La República aspira a transformar fundamentalmente la realidad española hasta que España sea realmente una auténtica democracia. Y España no será auténtica democracia hasta que trans la inmen- sa mayoría de sus hijos, por falta de escuelas, se ven condenados a perpétua ignorancia.» Ana Mar- tínez Rus, *La política del libro durante la Segunda República* (Gijón: Trea, 2003), p. 21-22. Recomanem especialment la consulta d'aquesta obra, molt ben documentada, per a entendre el fet cultural republicà en l'àmbit espanyol.

de saber el perquè del seu combat, quins eren els motius i la causa de la seva lluita. Era també una cultura propagandística en la qual es vinculava guerra i accés als béns culturals. Només guanyant la guerra es podria accedir a les fonts del coneixement que havien estat privilegi de les classes benestants.³

A Catalunya, la política cultural tenia –com no podia ser d'altra manera– uns trets diferencials. La cultura i l'educació feia temps que comptaven amb una ferma difusió a tot el territori gràcies a la tasca efectuada per la Mancomunitat i el projecte cultural noucentista. La Generalitat va recollir aquest llegat i el va impulsar malgrat les limitacions que imposaven les corts espanyoles al nou estatut. En el primer programa del govern de la Generalitat presentat al Parlament, poc després d'inaugurades les sessions el 1931, ja quedaven prou clars els pressupòsits ideològics: l'obra de cultura havia de ser un element prioritari del govern català. L'objectiu seria aixecar el nivell cultural, tècnic i humà del poble català a través d'una política que facilités l'accés a tots els nivells d'estudi a tothom que tingués capacitats. Uns principis que havien de basar-se en el caràcter catalanista (nacionalista), democràtic (masses) i científic (laic)⁴ i que es van orientar vers els ideals de treball, llibertat, justícia social i solidaritat entre els pobles.⁵

L'esclat del conflicte atribuiria a la cultura un factor de redempció social que sols es podria aconseguir guanyant la guerra. Segons Sbert, els valors humanístics republicans i catalans s'enfrontaven a la ideologia destructora i

3. Luis Araquistain, ambaixador a París (setembre 1936–maig 1937) relata així les motivacions culturals d'un país en guerra en el discurs de la cerimònia de col·locació de la primera pedra del pavelló espanyol a l'Exposició Internacional de París de 1937: «Parece que algunos se han extrañado de que en plena guerra la España Republicana encuentre el tiempo y el estado de ánimo para presentarse a esta manifestación de la Cultura y el Trabajo. Es este, precisamente, lo que la distingue de la minoría facciosa en armas que sólo tiene tiempo y capacidad para destruir la vida y los valores humanos. Para la España republicana la guerra sólo es un accidente, un mal impuesto y transitorio, que no le impide, de ninguna manera, continuar creando obras espirituales y materiales. Es precisamente por esto por lo que quiere vivir, por lo que lucha: por ser libre en la creación intelectual, en la justicia social y en la prosperidad material. Por eso debe vencer. Nuestro pabellón será el mejor ejemplo y la mejor justificación de su continuidad histórica. Veremos como el pueblo español debe vencer porque posee, como Minerva, todas las armas: las de la libertad, las de la cultura y las del trabajo.» Discurs extret de: Centro de Arte Reina Sofía. *Pabellón español: Exposición Internacional de París, 1937*. Del 15 de juny al 25 de setembre de 1987. (Madrid: Ministerio de Cultura, 1987), p. 26.

4. L'estudi d'aquesta política la fa Mercè Rossell a: *La Generalitat de Catalunya. II, Política cultural* (Barcelona: Undarius, 1977), p. 20-24.

5. Fragment de l'artículat de la secció d'Educació de l'Estatut Interior de Catalunya un cop aprovat l'Estatut el 1932 a: Ramón Navarro, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat: 1931-1939* (Barcelona: Edicions 62, 1979), p. 44-45.

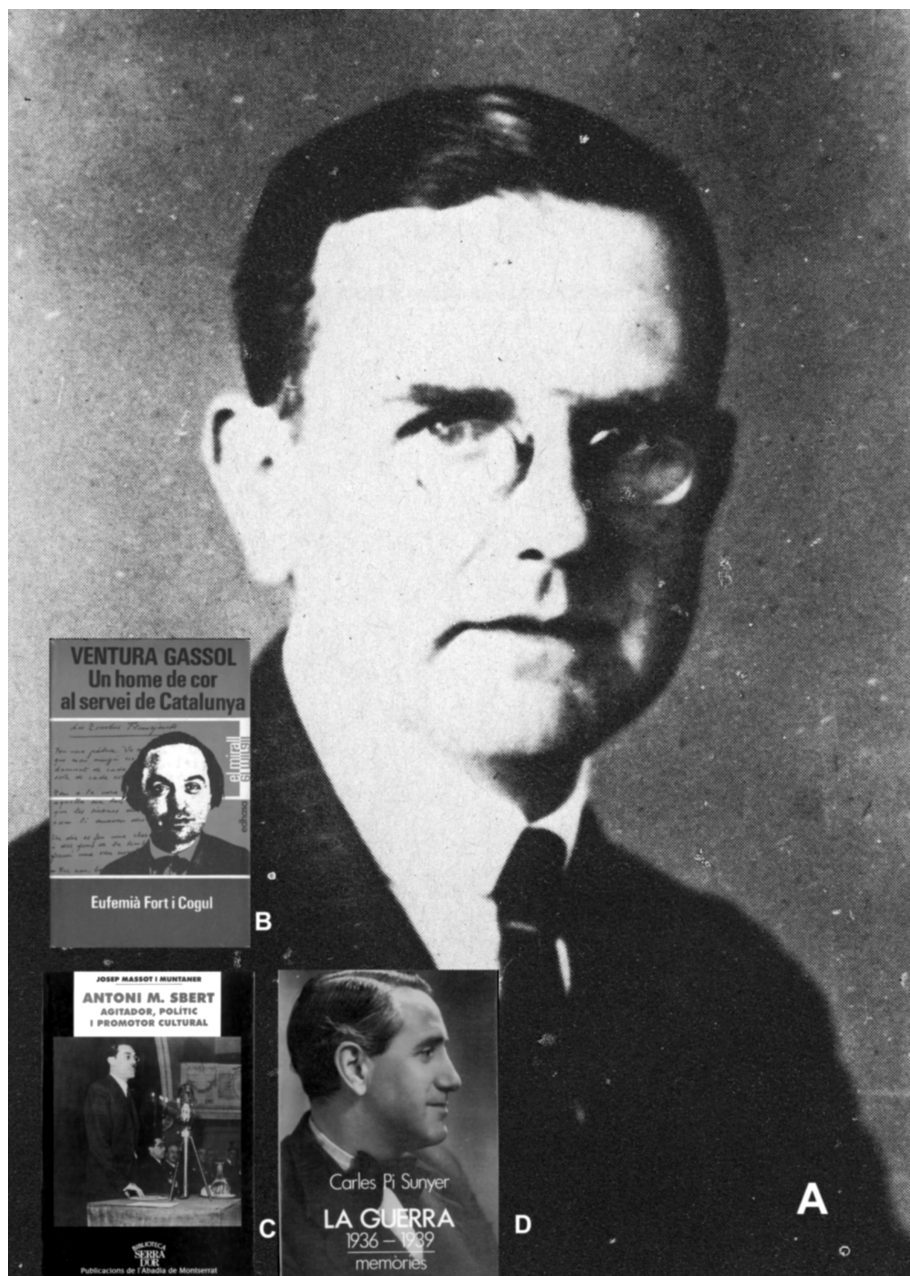

Figura 1. El retrat A és de Jordi Rubió i Balaguer, director dels serveis bibliotecaris de la Generalitat durant la República. Més petits: B, coberta de la biografia de Ventura Gassol (Eufemià Fort i Cogul, *Ventura Gassol: un home de cor al servei de Catalunya* [Barcelona: EDHASA, 1979]), C, coberta de la biografia de Sbert (Josep Massot i Muntaner, *Antoni Ma Sbert: agitador, polític i promotor cultural* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000]) i D, coberta de les memòries de Pi i Sunyer (Carles Pi i Sunyer, *La Guerra. 1936-1939: memòries* [Barcelona: Pòrtic, 1986]).

xenòfoba que era el feixisme.⁶ I, amb el decurs de la guerra, com dirà Pi i Sunyer,⁷ la defensa de la cultura es veurà cada cop més com un instrument que defensa la pròpia identitat nacional i l'existència real de Catalunya, greu-ment amenaçada pel setge del feixisme internacional.

CONTEXT BIBLIOTECARI DURANT LA SEGONA REPÚBLICA

Pel que fa a les biblioteques, la Generalitat de Catalunya va poder comptar amb el bagatge cultural anterior. De les deu biblioteques públiques que hi havia abans de la República (1915-1930), se'n van construir vuit més per tot el territori català (1931-1936).⁸ Totes encapçalades per la Biblioteca de Catalunya, la nacional del país, amb una escola de bibliotecàries que proporcionava tècnics preparats per als diferents punts de servei. Jordi Rubió i Balaguer, director dels serveis bibliotecaris, orientaria el sistema en conjunt des de la seva introducció amb la Mancomunitat fins al final de la guerra.

6. Antoni M. Sbert exposa l'organització de l'Obra Cultural de la Generalitat: «Organització de l'Obra Cultural», *Nova Ibèria* (febrer-març 1937), p. 3-7. I reproduït a Mercè Rossell, *op. cit.*, p. 188-199: «Volem una cultura impregnada d'un profund sentit social, i la volem així perquè creiem que totes les creacions de l'Home han d'estar al servei d'un ideal de perfecció que tingui per centre l'Home. Per això volem que la cultura sigui per a la civilització, i ens interessa que la nova societat que construïm sigui profitosa a l'enaltiment de l'Home, com principi i fi; no com element cel·lular d'una raça, d'un Estat o d'un imperi, que això és feixisme, i contra el feixisme lluitem».
7. En les seves memòries ho explica molt bé: «L'any, el de 1938. Un any en el qual Catalunya, assetjada pels exèrcits enemics, sotmesa a un cruel bombardeig aeri, curulla dels qui han vingut a refugiar-s'hi, amb la penúria de queviures que voreja la fam col·lectiva i amb l'amenaça de la desfeta cada cop més temuda, passa, així i tot, per un moment d'activitats cultural intensa, granada i coratjosa. ¿Quina fou la causa d'aquest fenòmen que sembla tan estrany i paradoxal? Es que, per damunt de tot, Catalunya és la consciència d'una cultura: l'emmotllament del seu esperit en un encuny de segles. Es essencialment una afirmació; la voluntat de ser, d'existir. No es, doncs, en el fons tan estrany com això que en aquella hora tingués com a reacció natural, com una forma de pròpia defensa, la implícita voluntat de manifestar-se, de ratificar-se». Carles Pi i Sunyer, *La Guerra: 1936-1939: memòries* (Barcelona: Pòrtic, 1986), p. 162. Reproduït en l'edició castellana per Mercè Rossell, *op. cit.*, p. 35.
8. Per veure l'evolució de la xarxa de lectura pública catalana des de l'inici fins a l'actualitat vegeu: M. Carme Mayol, «La Xarxa de Biblioteques: 1915-2004: una història que mira al futur», *BiD* [en línia]: *textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 14 (2005), <http://www2.ub.es/bid/consulta_articulos.php?fichero=14mayol.htm> [Consulta: 9 març 2006] – Teresa Rovira, «La Xarxa catalana de biblioteques populars: dels orígens a la desfeta del 1939», *Item: revista de biblioteconomia i documentació*, núm. 14 (1994), p. 5-20. També consultable en línia: <<http://sumaris.cbuc.es/bbdd/ISSN02140349/A1994N000014V000000/ISSN02140349A1994N000014V000000article0.pdf>> [Consulta: 9 març 2006] – Teresa Mañà, «Lectura i públic lector a les biblioteques populars (1924-1936)», *Item: revista de biblioteconomia i documentació*, núm. 14 (1994), p. 21-36. També consultable en línia: <<http://sumaris.cbuc.es/bbdd/ISSN02140349/A1994N000014V000000/ISSN02140349A1994N000014V000000article1.pdf>> [Consulta: 9 març 2006].

El sistema de lectura pública estava ja en ple funcionament, però calia expandir-lo i perfeccionar-lo.⁹ Des de l'aprovació de l'Estatut amb l'interludi dretà al govern d'Espanya no hi va haver massa temps per desenvolupar moltes polítiques. No obstant això, el 1934 es van produir els traspassos en matèria de biblioteques, els quals queden emmarcats dins una secció del més general Servei de Biblioteques, Arxius, Museus, i Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya.¹⁰

De nou, els bibliotecaris catalans van mirar Europa i es van finançar estades a França i Regne Unit per copsar noves tècniques i aplicar-les a les nostres biblioteques. La biblioteconomia catalana estava al nivell de les més importants del moment. Entre les metodologies estudiades que tindrien més repercussió cal esmentar l'establiment de lots circulants a les biblioteques filials i subvencionades. La direcció tècnica del Servei havia creat una divisió específica per a aquest tipus de prestació i es van destinar lots semipermanents per poder atendre les necessitats de les biblioteques filials i un sistema de «lots tipus» amb un fons prefixat i renovat semestralment per a les subvencionades. El funcionament d'aquest servei tindria una notable repercussió en la tasca del Servei de Biblioteques al Front que volem analitzar.

A la resta d'Espanya, la situació es substancialment diferent. Marcel·lí Domingo, primer ministre –català– d'Instrucció Pública, durant els vuit mesos que segueixen el nou règim, va portar a terme una ingent tasca legislativa i promotora de la qual destaquen, en l'àmbit bibliotecari, la creació de la

9. El conseller de Cultura Ventura Gassol exposa les línies de treball del seu departament en matèria de biblioteques, entre d'altres –*Diari de sessions* (16 març 1934), p. 3.607–3.609–, citat per Mercè Rossell, *op. cit.*, p. 92: «Respecte al problema de les biblioteques, en el qual s'ha fet ja tant, nosaltres no ens volem aturar fins que no hi hagi poble a Catalunya on no arribi la xarxa de les biblioteques de la Generalitat. Radicaràn les biblioteques majors en els pobles grans i hi haurà també les biblioteques comarcals. No hi haurà poble de 5000 habitants que no tingui la seva biblioteca, i aquestes biblioteques tindran “stocks” de llibres circulants que faran que el poble on no hi pugui haver una biblioteca rebí aquest “stock” circulant, perquè els seus veïns puguin participar d'aquesta obra de les biblioteques que volem establir a Catalunya».

10. El Servei de Biblioteques quedava estructurat en unes seccions amb uns potents serveis centrals que s'havien d'encarregar de les adquisicions, rellegatges, restauracions, material tècnic, catàleg estàndard, estadístiques, distribució de lots circulants i projecció de noves biblioteques; un servei d'informació bibliogràfica centralitzada amb un Catàleg General de les Biblioteques de Catalunya, un repertori de manuscrits de Catalunya i un inventari i inspecció de biblioteques declarades d'interès públic. Finalment, es tancava el text fent esments de l'intercanvi, donatius i préstec interbibliotecari exterior –*Llei del servei de biblioteques, arxius, museus i patrimoni històric, artístic i científic de Catalunya* (20 març 1934)– a: Mercè Rossell, *op. cit.*, p. 54. Sorprenen com n'era d'avançada aquesta legislació, pel moment en què ens situem, i com, fins fa poc, molts dels seus preceptes han estat objecte de tractaments innovadors.

Junta de Intercambio y Adquisición de Libros (13 juny 1932) i, particularment, el Patronato de Misiones Pedagógicas (29 maig 1931). Aquesta darre-ra, fou una institució paradigmàtica, creada amb l'objectiu d'expandir la cultura i desvetllar les inquietuds intel·lectuals a la societat rural espanyola. L'ideari reformista i el compromís social de què van fer gala els membres que hi participaren¹¹ destaca per sobre dels mitjans esmerçats i la poca implantació, deguda a la deficient infraestructura educativa.

La Junta de Intercambio es va dedicar més a l'expansió de les biblioteques municipals. Els serveis bibliotecaris es van generalitzar a tota Espanya i es van obrir a tots els ciutadans, independentment de la seva condició social. Eren un agent de justícia i igualtat social. Les biblioteques esdevenien alhora uns factors de socialització política del nou règim, que intentava *republicanitzar* els ciutadans del país, facilitant els mitjans d'instrucció i informació a la ciutadania i introduint els nous valors democràtics de la República.

Un cas singular són les biblioteques creades en el si dels ateneus obrers d'Astúries, entre els anys vint i trenta del segle XX. El moviment socialitzant que la regió asturiana va anar desenvolupant va promoure una gran xarxa de biblioteques d'organitzacions obreres que, a causa dels efectes de la revolució de 1934, van quedar clausurades de soca-rel.¹²

Tanmateix, hi va haver una iniciativa destacable com és la xarxa de biblioteques públiques de València, impulsada per María Moliner dins el marc de Misiones Pedagógicas. Basada en l'experiència de la xarxa de biblioteques públiques catalanes,¹³ plantejava un servei en el qual una biblioteca central

11. Serveixi a títol d'exemple una al·locució del president del Patronat, Manuel Bartolomé Cossío, hereu de la reformista Institución Libre de Enseñanza, quan, adreçant-se al poble d'Ayllón (Segovia) al desembre de 1931, exposa: «No tengais miedo. No venimos a pedirnos nada [...] Porque el gobierno de la República que nos envía nos ha dicho que vengamos ante todo a las aldeas, a las más pobres, a las más escondidas, a las más abandonadas, y que vengamos a enseñaros algo, algo de lo que no sabéis por estar siempre tan solos y tan lejos de donde otros lo aprenden y porque nadie hasta ahora ha venido a enseñaroslo [...] Es posible y más probable que con todo ello, y mucho más, aprendáis poca cosa, pero si os divirtiéis algo y la Misión sirviese por lo menos de aguijón y espuela en alguno de vosotros para despertarle el deseo a leer, el amor a la lectura, el fin que la Republica se propone al querer remediar aquella injusticia que antes dijimos, estaría al menos logrado. Porque esto es lo que principalmente se proponen las Misiones: despertar el afán de leer en los que no lo sienten, pues sólo cuando todo español, no sólo sepa leer —que no es bastante—, sino que tenga ansias de leer, de gozar y divertirse, sí, divertirse leyendo, habrá una nueva España. Para eso la República ha empezado a repartir por todas partes libros, y por eso tambien al marcharnos os dejaremos nosotros una pequeña biblioteca». Ana Martínez Rus, *op. cit.*, p. 30.

12. Una pinzellada sobre aquestes biblioteques obreres, la podem trobar a: Leonardo Borque López, *Bibliotecas, archivos y guerra civil en Asturias* (Gijón: Trea, 1997), p. 21-24.

13. Ana Martínez Rus, *op. cit.*, p. 46.

exercia el control sobre diverses sucursals, alhora que actuava com a escola de bibliotecaris rurals, biblioteca infantil i secció pedagògica. Aquesta experiència tindria una forta repercussió en el seu pla de biblioteques públiques dissenyat en el decurs de la Guerra Civil i els plantejaments d'organitzacions com Cultura Popular.

Dos projectes de cultura i de biblioteques caminaren, doncs, de forma paral·lela al llarg del règim republicà a Catalunya: el culturalisme instructor dels governs centrals i d'esquerres i la irradiació cultural nacionalista del govern de la Generalitat. Ambdós generarien diverses manifestacions durant la Guerra Civil i s'encavalcarien en l'objectiu comú d'atendre les necessitats de coneixement, capacitació i lleure dels soldats republicans.

EL LLIBRE: SALVAGUARDA I PROJECCIÓ ALS FRONTS

Amb l'esclat de la guerra, hi va haver una necessitat de mobilitzar tota la població tant en l'aspecte físic com espiritual. La ciutadania accentuaria la seva participació en la vida quotidiana i la cultura esdevindria un factor més de cohesió i homogeneïtzació de la societat republicana. Un altre factor que calia tenir en compte era la necessitat de promoure una cultura propagandística al servei dels ideals bèl·lics i revolucionaris que es viurien de forma especial a Catalunya.

És en el context revolucionari de la primera fase de la guerra, del juliol de 1936 al febrer de 1937, en què hem de situar les dues grans accions encaminades vers el món del llibre i les biblioteques a Catalunya: a) salvament del patrimoni bibliogràfic, i b) multiplicació d'iniciatives de tramesa de llibres als fronts de combat.

Pel que fa al salvament dels llibres cal dir que la Guerra Civil va anar acompanyada a Catalunya d'uns excessos revolucionaris, que ja tenien antecedents en episodis anarquistes de l'inici del segle, en els quals sovint es va identificar la condició artística amb el fet religiós. La Generalitat de Catalunya es va veure desbordada en uns primers moments i calgué pactar amb els sindicats, comitès de milícies, comissaris i altres autoritats governatives perquè salvaguardessin les propietats públiques i el seu contingut.

Jordi Rubió i Balaguer i Agustí Duran i Sanpere es van encarregar del salvament de nombrosos arxius i biblioteques, tant públiques com privades. L'Escola de Bibliotecàries va actuar de magatzem provisional de fons dipositats o confiscats provisionalment perquè més endavant poguessin tornar als seus legítims propietaris. Un aspecte positiu d'aquest trasbals inicial va ser

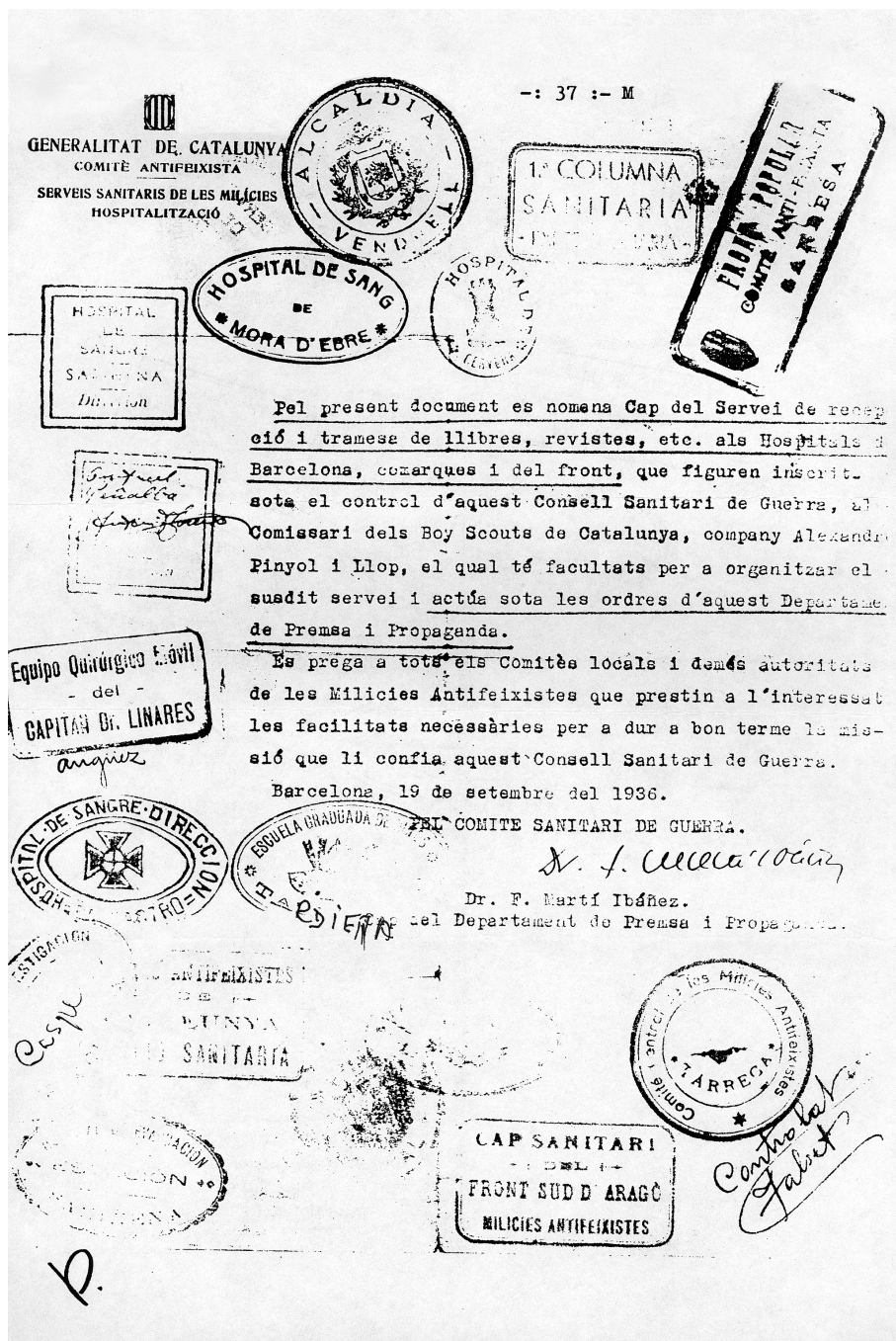

Figura 2. Carta del Consell Sanitari de Guerra, que implica els Boy Scouts de Catalunya en les primeres trameses de llibres als fronts de combat, sota els auspicis dels Comites de Milícies Antifeixistes (19 de setembre de 1936). Lliurada per Aurora Díaz Plaja.

l'enriquiment que les biblioteques públiques van tenir amb la incorporació de nombrosos fons documentals de procedència diversa.

Les mesures que el govern de la Generalitat va adoptar per intentar reconduir aquest moviment contra els béns artístics i culturals van ser diverses: auspici públic de béns culturals recollits, intercanvi d'obres erudites per lots similars adequats a una biblioteca popular, formació de delegats per a organitzar biblioteques populars creades pel moviment revolucionari,¹⁴ i configuració de dipòsits bibliogràfics a les tres capitals de província o a aquelles poblacions que així ho consideressin convenient.¹⁵

Les iniciatives tant públiques com privades per al trasllat de llibres al front d'Aragó es van multiplicar enormement. Tenim constància que grups tan variats com el Centre Autonomista de Dependents de Comerç i de la Indústria (CADCI) amb l'establiment d'una Biblioteca per a les Brigades Internacionals, la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC) amb la tramesa de material didàctic per a les escoles de guerra, la Federació Catalana de Treballadors de l'Ensenyament (FCTE/UGT) amb l'Ajut Cultural al Front, les agrupacions d'escriptors catalans i també els Minyons de Muntanya o *boy scouts* catalans es van mobilitzar per fer arribar al front tota mena d'activitats culturals i béns com llibres i premsa diversa. En aquest sentit, cal remarcar, com Aurora Díaz Plaja en una entrevista realitzada el 1994, que els Minyons van jugar un paper molt important en la tramesa de llibres als fronts de combat, com queda acreditat documentalment (figura 2).

A banda d'aquestes iniciatives privades, organismes públics com la mateixa Xarxa de Biblioteques Populars o el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya van actuar com a substituïts per la manca d'un servei organitzat: les primeres, per la pròpia inèrcia dels lectors que mantenien els hàbits de lectura en traslladar-se als fronts de combat i demanar a les biblio-

14. Es van organitzar cursos de formació per a biblioteques vinculades a organitzacions polítiques i sindicals per promoure'n l'eficàcia. La tradició de la *biblioteca social* estava a l'ordre del dia durant els anys trenta tal com queda reflectit a: Jordi Rubió i Balaguer, «Bibliotecas para obreros». En: Congreso Internacional de Bibliotecas y Bibliografía (2n: 1935). *Actas y trabajos del II Congreso Internacional de Bibliotecas y Bibliografía. III, bibliotecas populares* (Madrid: Julián Barbazan, 1937), p. 318-320.

15. Més informació sobre el salvament del patrimoni bibliogràfic es pot trobar a: Agustí Duran i Sanpere, «Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939», *Serra d'or*, núm. 7 (1967), p. 25-27 – Ernest Martínez Ferrando, «Els arxius a Catalunya», *Nova Ibèria*, núm. 3-4 (1937), p. 29-37. Per als decrets de protecció del patrimoni artístic i cultural, consulteu: Maria Teresa Boada, Maria C. Cugueró Conchello, Vicenç Allué Blanch, *El Servei de Biblioteques del Front: 1936-1939* (Barcelona: Diputació, 1995), p. 37.

teques de les quals eren usuaris llibres en préstec;¹⁶ els segons, amb la tramesa de llibres al front com un element més del seu pla propagandístic vers la societat catalana i la seva col·laboració amb l'Agrupació d'Escriptors Catalans, amb al qual van participar les alumnes de l'Escola de Bibliotecàries.¹⁷

Les trameses inicials de llibres de distinta procedència al front d'Aragó anaven en augment i es veia la necessitat d'organitzar un servei de lectura per als soldats. Aquest seria poc temps després el Servei de Biblioteques del Front.

SBF: INSTITUCIONALITZACIÓ I ORGANITZACIÓ

Des dels inicis de la guerra, l'Agrupació d'Escriptors Catalans va jugar un paper molt important pel que fa a la definició de la gestió cultural que es volia implementar des de les administracions públiques. Francesc Trabal, membre d'aquesta associació, exposà al conseller de Cultura Antoni M. Sbert la seva idea de cultura militant, revolucionària i catalanista, que contraposava al reformisme burgès que havia imperat fins abans de la guerra. Es commina a crear un comitè en el qual membres de l'Agrupació d'Escriptors, l'Agrupació Escola de Bibliotecàries i la Direcció de Biblioteques Populares estudiesin la incorporació de nous fons catalans a les biblioteques populars, la implementació d'un servei de préstec ampli per a les biblioteques de Barcelona i l'impuls de les biblioteques sindicals. Aquest pensament catalanista i socialitzador serà el que impregnarà la cultura catalana de guerra i, així mateix, serà el substrat en què sorgirà el futur servei bibliotecari.

A banda de les iniciatives que sorgien de la rereguarda cap al front, també el front demanava cultura a les institucions. Entre les moltes cartes que les

16. Per exemple, la Biblioteca Popular de Granollers ens comenta en la memòria de 1936 que «en marxar el major grup de lectos a la Columna del Vallès Oriental, es dolien de no poder usar la biblioteca» i soldats i bibliotecaris «varem idear una mena de Filial del Front» (extret de l'*Anuari de les biblioteques populars* (1936); proves impreses conservades a l'arxiu de la Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona). Altres iniciatives estan transcrits a: Boada, Cugueró, Allué, *op. cit.*, p. 98-112.

17. Carles Mas de la Riba, «Actuació del Comissariat de Propaganda», *Nova Ibèria*, núm. 3-4 (1937), p. 39-40. – Ramón Xuriguera, «Els escriptors catalans i la Revolució», *Nova Ibèria*, núm. 1 (1937), p. 34-35. – Jordi Subirats, «Els serveis de correus al Front d'Aragó: una iniciativa catalana», *Mirador*, núm. 390 (1937), p. 2.

La trajectòria de l'Escola de Bibliotecàries i de les biblioteques públiques a Catalunya durant la Segona República està força documentada a: Assumpció Estivill Rius, «L'Escola de Bibliotecàries: 1930-1939: retorn als orígens i projecció exterior». En: *L'Escola de Bibliotecàries: 1915-1939* (Barcelona: Diputació, 1992), p. 265-386.

milícies van adreçar als departaments del govern autònom, volem destacar la que va fer arribar el comissari Josep Rovira, Divisió Lenin (POUM) del Comissariat General de Guerra al Departament de Cultura de la Generalitat, tot argumentant «la necessitat de formar aquí al front, unes petites biblioteques per a distreure las combatents i per a aprofitar el temps de inactivitat en que vivim».¹⁸

Aquesta petició va tenir un ressò important i es revelaria com la pedra de toc per al futur desenvolupament d'un servei de lectura pública per als soldats: el cap de negociat del Departament de Cultura va trametre la petició al conseller Sbert, el qual va contactar amb Jordi Rubió per veure la manera d'organitzar un servei d'aquest tipus. Per això, Rubió contesta (29 gener 1937) directament al comissari tot informant-lo «que es comuniqui al Comissariat de Guerra de la Divisió Lenin que, atenent la seva suggestió, la Generalitat estudiarà les possibilitats, en la forma i circumstàncies que cregui oportuns, la creació d'un sistema de biblioteques per als fronts combatents i [...] que entretant li sigui tramès pel Servei de Biblioteques de la Generalitat un lot de cent llibres adequats dins les possibilitats de l'esmentat servei».

Més endavant, Rubió exposaria que calia finançament, organització adequada i previsió d'un servei global per a la totalitat de les milícies combatents. El resultat d'aquestes reflexions, la pressió social existent, les accions ja empreses i la pròpia sensibilitat de la institució van desencadenar l'encàrrec a la Comissió de les Lletres Catalanes i la Direcció Tècnica de Biblioteques Populares de la creació d'un sistema de biblioteques per als fronts de combat.

El 5 de febrer de 1937, el pla estava enllestit i les seves línies mestres eren:

- establiment de tres tipologies d'usuaris: soldat d'avançada, de rereguarda, ferits en hospitals i cases de convalescència
- objectiu d'atendre el temps de lleure dels soldats, conservar la moral i alleugerir els períodes d'inactivitat, així com guariment dels ferits i malalts

La resposta no va tardar a formular-se en norma legal: el 17 de febrer de 1937 es creaven oficialment els Serveis de Biblioteques del Front (SBF).¹⁹ Servei que comptava amb el suport dels intel·lectuals catalans i del Servei de

18. Correspondència. AXBDB.

19. «Decret de creació del Servei de Biblioteques del Front», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 52 (21 febrer 1937), p. 829.

Biblioteques Populars ja existent. Aquesta col·laboració determinaria en gran manera l'evolució i desenllaç del propi servei. L'organització del SBF queda explicada en l'informe de Trabal:²⁰

- dipòsit central de fons en un local de la Comissió de les Lletres Catalanes
- serveis tècnics centrals que seleccionen, registren, relliguen i preparen el préstec dels llibres
- classificació i etiquetatge per un sistema cinquenal
- sortida dels llibres a les subcentrals o directament als punts de servei
- biblioteques d'hospitals de sang depenents de les subcentrals
- biblioteques de primera línia a través de calaixos-biblioteca controlats i renovats per les subcentrals

Jordi Rubió determinà l'organització que havia de tenir aquest Servei, amb l'esperit organitzador i planificador que, en tota la seva activitat, tant docent com institucional, va aplicar en les diverses tasques que va coordinar.

Inicialment, es va confeccionar un únic catàleg per a tots els llibres lliurats a les unitats o a les subcentrals, i que era similar al que hi havia a la central de la Xarxa de Biblioteques Populars. Les subcentrals havien de tenir dues seccions principals: coneixement (consulta local) i literatura (circulant). Es preveia un fons de 5.000 llibres, inicialment: 2.500 per a cada subcentral i 2.500 per a les biblioteques dels centres sanitaris i assistencials. Així mateix, es va tenir molt en compte l'experiència de les biblioteques de guerra americanes que van triomfar a Europa després de la Primera Guerra Mundial.²¹

Els fons bibliogràfics van tenir diferents orígens segons la fase de la Guerra. Durant el primer any i mig de guerra, fins a final de 1937, es comprava principalment a editors. Més endavant, en escassejar la producció editorial, van ser les llibreries les que proveïen la central del SBF, fins que hi va haver un moment d'autèntiques dificultats per a adquirir llibres, especialment en

20. Francesc Trabal, «Servei de Biblioteques del Front», *Nova Ibèria*, núm. 3-4, p. 42-43.

21. La participació dels Estats Units en la Primera Guerra Mundial va facilitar l'organització d'un servei de lectura pública, organitzada per l'American Library Association, que arribava a tots els països europeus que havien estat escenari de la lluita. Aquesta organització va tenir una gran influència en el futur desenvolupament de la biblioteconomia europea i particularment catalana. París va ser un exemple emblemàtic on va funcionar una biblioteca de guerra dirigida per bibliotecaris anglosaxons –però també a Polònia i Txecoslovàquia– de la qual es dirà: «Cet exemple, venant d'une nation que combat encore pour défendre ses frontières, est un signe des temps et ne pourra que encourager les pays plus anciens à ne pas se montrer inférieurs». Theodore Wesley Koch, *Les livres a la guerre* (París: Librairie Ancienne Honoré Champion, 1920), p. 385-386.

castellà. Tanmateix, al final de la guerra (novembre/desembre 1938) es van incorporar molts donatius i obres facilitades pel Comissariat de Propaganda. Administrativament parlant, el 49% del pressupost del SBF es va dedicar a adquisicions i relligat. El 20,6%, a mobiliari, el 14,7%, a transport i el 9,8%, a personal.

La distribució dels continguts volia mantenir un cert equilibri entre coneixement i lleure (50% de llibres tècnics, polítics i culturals, i un altre 50% de fons sobre literatura, biografies i viatges). No obstant això, Rubió era partidari de promoure l'esbarjo i no atabalar el lector amb massa disquisicions ideològiques o instructives. Cal dir també que els llibres de coneixement eren més cars i servien, inicialment, a un públic més restringit. El cert, però, és que, potser per la tasca de les Milícies de la Cultura o pels interessos dels propis soldats, es van demanar força obres de ciència, tècnica i coneixement en general. Es volia promoure la literatura catalana i, en conseqüència, es va apostar –com ja havien fet els escriptors catalans– per una bona dotació de les publicacions en la nostra llengua (60%); la resta (40%) era en llengua castellana.

Una eina molt útil que cal tenir en compte per a avaluar els fons distribuïts en la primera fase del SBF són les llistes o catàlegs. El SBF va publicar dues llistes dels llibres que aportaven per promoure la lectura entre els soldats a destacament o hospitals. La primera llista es va tancar el 15 de maig de 1937 i constava de 1.112 monografies i 7 revistes, amb un 55% d'obres escrites en català i un 45% en castellà. Mentre que la segona es va tancar el 31 d'octubre de 1937 i constava de 1.433 monografies i 10 revistes amb un 49% d'obres escrites en català i un 59% escrites en castellà. El gairebé 30% d'increment entre catàlegs va ser degut, en gran mesura, a la demanda existent de literatura castellana i d'obres de capacitació cultural.

El sistema de difusió més utilitzat en la primera fase del SBF van ser els lots: conjunts de llibres que s'enviaven seguint una metodologia que s'inspirava en els lots enviats de les biblioteques populars a les seves filials. Els lots prefixats seguien aquesta distribució: Cultural, Esbarjo, i Mixt; d'una cinquantena de volums. També se'n van fer d'altres com el lot Escolar i el lot Catalunya, que ja s'havien experimentat amb èxit a les populars.

El mobiliari utilitzat per a distribuir els lots va ser dissenyat per l'organització avantguardista GATCPAC (Grup d'Artistes i Tècnics Catalans pel Progrés de l'Arquitectura Contemporània). Es van dissenyar tres tipus de mobiliari: llibreries-biblioteca –per a grans hospitals i centres de repòs–, armaris/escriptori-biblioteca –per a subcentrals i llocs de concentració– i calaix-biblioteca –destacament de primera línia i unitats menors que tingues–

BARCELONA

Domingo 27 febrero 1938

LA VANGUARDIA

BIBLIOTECAS PARA LOS FRENTES

¿Quién no ha oído hablar del servicio de bibliotecas del frente? No hasta, sin embargo, con conocer así, anecdóticamente, su existencia. Es preciso aglutinar el valor espiritual de este esfuerzo de nuestra retaguardia por mantener un contacto íntimo con los hombres de las trincheras. Un esfuerzo que dice lo bastante acerca de la calidad y de la altura de nuestro movimiento. Con estas bibliotecas circulares, que llegan hasta las líneas más avanzadas, los soldados de la República, que son los soldados de la libertad del mundo, cuentan, para el porvenir, con un arma que, en tiempo de paz, ha de ser infinitamente más poderosa que la que empuñan en estos momentos; un arma que, hoy mismo, al contribuir al fortalecimiento de su espíritu, hace más agresivo y más eficaz el fusil. Creado, en agosto de 1936, por la Agrupación de escritores Catalanes, este servicio fue reorganizado por el Departamento de Cultura de la Generalidad de Cataluña. Los libros actualmente en circulación son 35.000 y las cifras de adquisiciones del registro suman cerca de 60.000. En breve estará terminada la construcción de un espléndido «bibliobús», según los modelos más modernos, capaz para 5.000 libros. Este camión facilitará el cambio y el préstamo de libros en el frente, al cual dará una gran movilidad.

Figura 3. Fotomuntatge sobre el Servei de Biblioteques del Front aparegut al suplement il·lustrat de *La Vanguardia* (27 de febrer 1938). Una altra portada sobre el SBF es pot trobar al mateix diari el 8 d'abril de 1937.

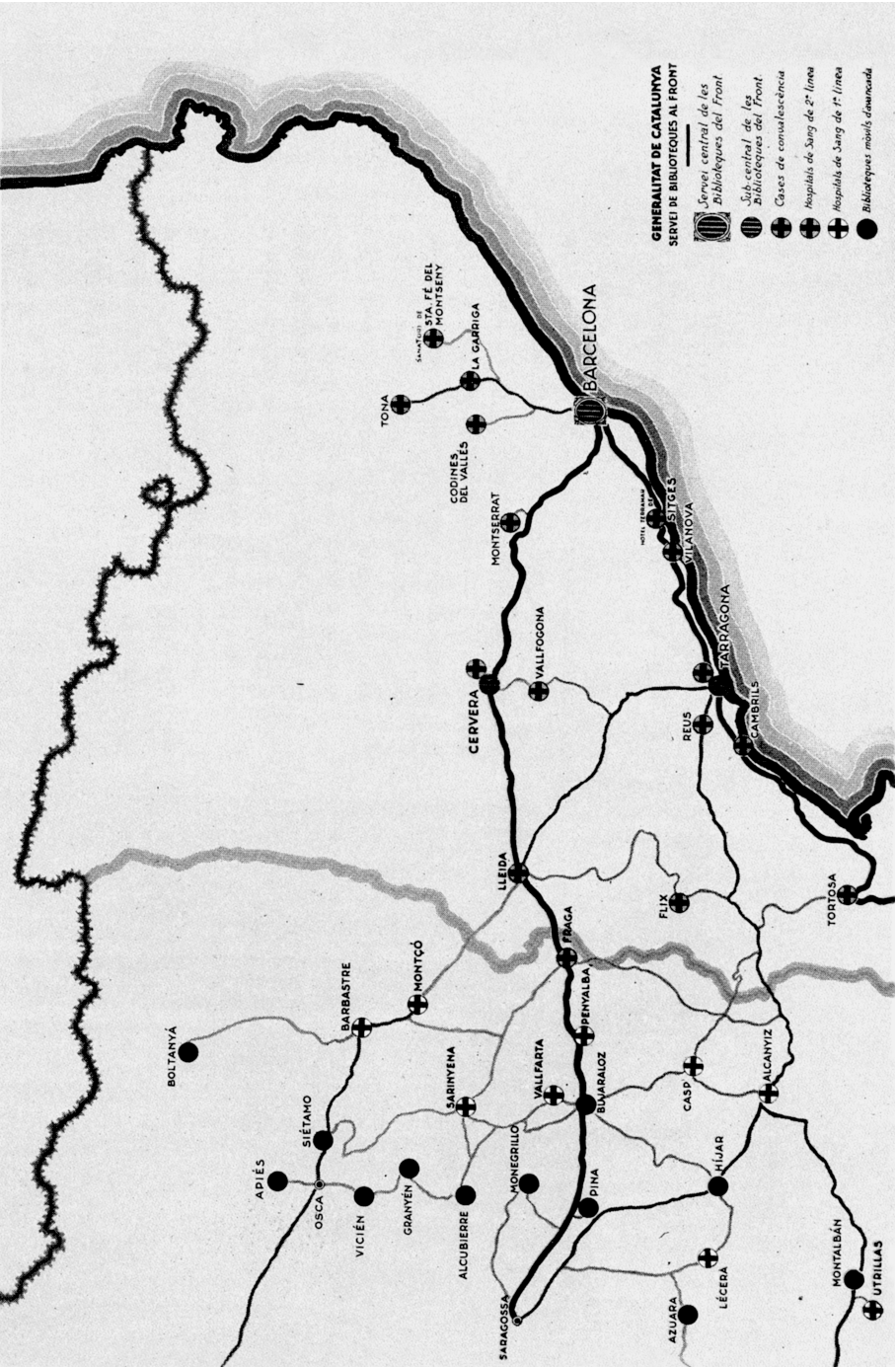

Figura 4. Mapa del desplegament de la primera època del Servei de Biblioteques del Front (Francesc Trabal. «El Servei de Biblioteques al Front.» *Nova Ibèria*, núm 3/4 [1937], p. 47-48).

sin molta demanda. És una constant la demanda que els responsables de les unitats militars van fer d'aquest darrer equipament per tal d'efectuar els trasllats de forma àgil i segura. Va ser-ne el més utilitzat.

Podem distingir dues etapes ben diferenciades en el desenvolupament del SBF: la primera va des de la seva constitució, al febrer de 1937, fins al març de 1938 –amb la inflexió que suposen els fets de maig de 1937 i la consegüent irrupció del comandament únic militar republicà.

És l'etapa de les subcentrals de Sarinyena i Alcanyís al front d'Aragó –posteriorment Exèrcit de l'Est. M. Felipa Español i Rosa Granés s'encarregarien inicialment de forma voluntària de les dues subcentrals i el seu desplegament respectivament. Al llarg del conflicte, amb el moviment de línies del front, aquestes subcentrals passarien a ser Tarragona i Cervera. Altres bibliotecàries entrarien a formar part del SBF: a mitjan març, va ser nomenada oficialment Maria Ponjoan i el 9 d'abril, Maria Prats.

El 19 d'abril de 1937, es crea la Fira del Llibre, en substitució de la diada tradicional, que s'hauria d'haver celebrat el mes de maig. Els incidents polítics, però, van fer que es traslladés del 3 al 5 de juny, amb un caràcter marcadament prolectura vers els soldats i d'impuls del propi SBF. L'1 de maig, la Conselleria de Cultura va fer un acte de donació al conseller de Defensa Isgleas dels calaixos-biblioteca creats per al front aragonès.²² El dia 12, membres de la Comissió de les Lletres i bibliotecàries del SBF van recórrer el sector sud del front d'Aragó entregant lots de llibres a Casp, Alcanyís, Montalbán, Martín, Utrillas, Hijas, Lécera i Azaila, tot nomenant un responsable per a cada fons entregat.

Els fets de maig de 1937 van suposar la implantació de les directrius uniformitzadores a tot l'exèrcit republicà, controlat pel partit comunista, i van condicionar el desenvolupament de l'obra de la Generalitat de Catalunya, a l'igual que la del servei plantejat inicialment. Amb el nous comandaments de l'Exèrcit Popular, poc proclius a atendre un servei no oficialitzat per l'estat i d'àmbit autonòmic, el SBF havia de portar a terme la seva tasca. Mentre que altres serveis culturals sí que eren considerats *de facto* serveis oficials, el català no ho va ser mai. Aquesta manca d'oficialització va condicionar profundament el ple desenvolupament del SBF. Calia, doncs, donar un nou impuls a la tasca del SBF. La Comissió de les Lletres va passar a dir-se Institut de les Lletres Catalanes (13/09/37), i unes setmanes més tard, Institució (14/10/37).

22. Hi assisteixen el president Lluís Companys, els consellers Isgleas, Sbert i Francesc Trabal com a president de la Comissió de les Lletres Catalanes, entre d'altres autoritats. *La vanguardia* (4 maig 1937). «Suplemento», p. 4.

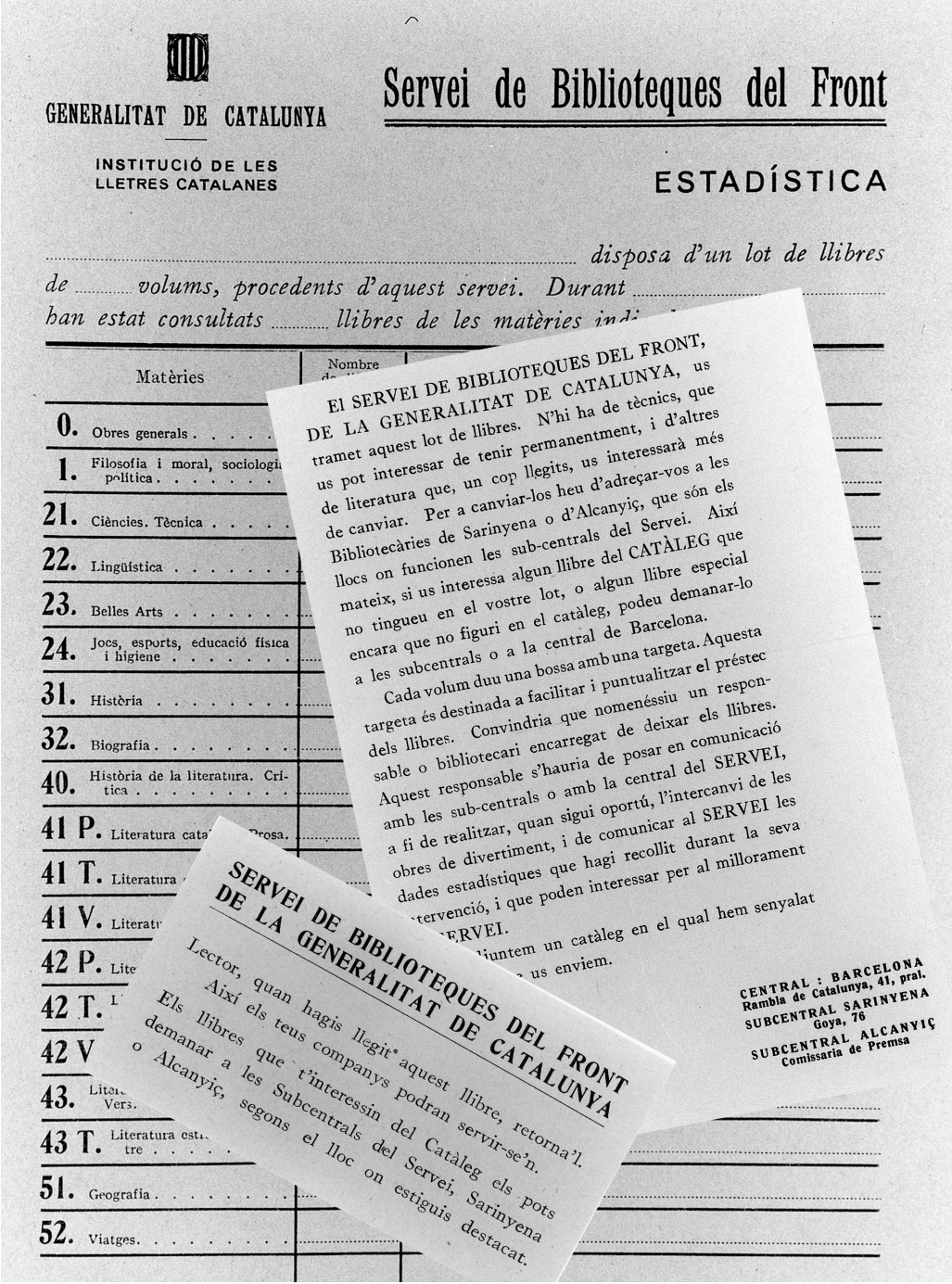

Figura 5. Impresos del Servei de Biblioteques del Front conservats a l'Arxiu Històric de les Biblioteques Públiques de la Diputació de Barcelona.

Amb aquesta nova entitat es volia donar impuls a «tot quant representi un estímul pel pensament, la sensibilitat i el tremp espiritual, constituirà un esforç fecund, que com a forjat en les hores difícils, assegurarà un demà de sòlida plenitud per a la llengua catalana».

La Institució va deixar clar l'objectiu de catalanitat que volia aplicar a les seves tasques, entre les quals hi havia la creació i foment de biblioteques populars, sense concretar el SBF. En van formar part inicialment: Pompeu Fabra, Pere Coromines, Josep Pous i Pagés, Josep Carner, Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Riba, Antoni Rovira i Virgili i Jordi Rubió i Balaguer. Tots van tenir, però, un lligam especial amb el funcionament del SBF fins als darrers moments.²³

Els lliuraments de llibres es van succeir i les peticions des dels fronts van en augment. Ja no es tracta d'atendre només els soldats destacats al front de l'est, sinó a tot català que estigués lluitant en qualsevol dels fronts de lluita. Hi ha problemes de transport i es veu molt necessària la construcció i funcionament del servei de bibliobús. El juliol de 1937, el cap de la Jefatura del Servicio de Retaguardia y Transportes de l'Exèrcit de l'Est gestiona l'adquisició d'un camió susceptible de ser adaptat com a bibliobús. A partir d'aquell moment i fins al maig de 1938, que és quan es produeix el seu primer recorregut, la demanda d'un transport eficaç serà constant per part de les bibliotecàries i els intel·lectuals del SBF.

Durant l'agost de 1937, es van produir dos fets positius en la dinàmica del SBF: la inauguració de la sala de lectura a la subcentral de Sarinyena i la creació del Servei de Biblioteques al Front de Madrid, per part de la delegació del Comissariat de Propaganda a la capital de l'estat.

Amb el decurs de la guerra i la dispersió de soldats catalans a tots els fronts de combat, cada cop es va veure més necessària l'elaboració d'un pla cultural adreçat a aquells homes que lluitaven lluny de la seva terra. La solució a aquesta necessitat va ser la creació dels Serveis de Cultura al Front (13 setembre 1937) —dels quals parlarem mes endavant— els quals van centrar la seva activitat en la creació d'un projecte cultural amb la missió de defensar la identitat i les llibertats de Catalunya, com a instrument d'aixecament moral i adhesió al sentit de la lluita en què es defensava el país i alhora la república.

Les subcentrals seguien un procediment similar per difondre els fons del SBF: contacte directe de les bibliotecàries amb els responsables de les diferents unitats de l'exèrcit. Un cop hi havia contactat, els enviaven lots de lli-

23. «Decret de creació de l'Institut de les Lletres Catalanes», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 259 (16 setembre 1937), p. 1.150-1.151.

bres amb una llista de les existències o amb el catàleg, directament. Algú s'havia de fer càrrec dels fons lliurats, portar el control del préstec i emplenar el full d'estadístiques dels fons consultats que informessin de la utilització. Normalment eren soldats que voluntàriament se n'encarregaven, o bé delegats pels comissaris i els milicians de cultura.

En els informes preparats per ambdues bibliotecàries es destaca una activitat important: a Sarinyena, en els nou mesos d'activitat de 1937, es van servir 12.488 volums i 24 mobles-biblioteca, amb una circulació de 10.680 volums. M. Felipa Español va poder comptar amb la circumstància favorable que Sarinyena era plaça principal de l'exèrcit del front de l'est, i va disposar de major col·laboració per part de les autoritats militars. A Alcanyís les coses van anar més poc a poc, amb menys infraestructura d'espais i condicions de treball, però tot i així es van prestar 7.764 volums durant tot el 1937, amb 17 mobles-biblioteca.

El mes de març de 1938 conclou una etapa del SBF: la de projecció. Durant els bombardejors que va patir la ciutat de Barcelona, una bomba va caure a la seu de la Gran Via de les Corts Catalanes, 591 i va destruir les instal·lacions dels serveis tècnics del SBF. Trabal va narrar així aquest episodi:²⁴

«Veus aquí la diferencia essencial d'armes d'aquesta lluita desigual: mentre Catalunya envia als fronts milers de llibres, la Espanya de Franco, envia damunt de Barcelona bombes d'aire líquid, que fan pols els ciutadans de Barcelona, les cases i els llibres ... En uns segons, a mig dia, el 17 d'aquest darrer març, tot l'esforç d'un servei tan humanitari queda convertit en runes, en pols, i vingué d'uns minuts que vuit companyes nostres no hi perdessin llur vida. Veus aquí la magnífica gesta de l'aviació italo-alemanya. Veus un dels "objectius militars" de Franco».

La segona etapa ve precedida pel trencament del front d'Aragó per les forces feixistes i la desfeta de les dues subcentrals. A partir d'aquest moment, la tasca es va centrar molt en el territori català, sense oblidar els soldats catalans escampats per tot el territori republicà. El SBF podia comptar amb el bibliobús, la potenciació dels hospitals de sang, i la col·laboració de totes les biblioteques populars com a delegacions del SBF. Tot per l'atenció a les necessitats de lectura dels soldats republicans.

El 7 de juliol de 1938, Maria Ponjoan és nomenada directora de la Secció d'Hospitals de Sang i Aurora Díaz Plaja, auxiliar d'aquesta secció. Cal fer rendibles els viatges del bibliobús i, en una reunió del 4 d'agost, Jordi Rubió

24. Francesc Trabal, «Objectius Militars?», *Catalans!*, núm. 7 (1938), p. 5.

GENERALITAT DE CATALUNYA
Biblioteca Popular de Canet de Mar.

LA GUERRA.

- Bratt .- La próxima guerra.
Collade .- El poble no vol la guerra.
Gabarró .- Com cal auxiliar un ferit .
Garcia .- Armas y armaduras.
Génova .- Armas de guerra.
Horrabin .- atlas de política internacional.
Jaurés .- El nuevo ejército.
Kant .- La pau perpètua.
Keynes .- Las consecuencias económicas de la paz.
Manual de la enfermera hospitalaria.
Machiavelli .- Dell'arte della guerra.
Pijoan .- La enfermera moderna.
Remarque .- Rés de nou a l'oest.
Rubió .- La guerra moderna.
Serra Forné .- Los gases de guerra. Protección de la población civil.

FEIXISME.

- Cambó .- Les dictadures.
Cuello .- El derecho penal en las dictaduras.
Gay .- ¿Qué es el fascismo?.
González .- El fascismo expuesto por Mussolini.
González .- El nacionalsocialismo expuesto por Hitler.
Hitler .- Mi lucha.
Mussolini .- Cuatro discursos sobre el estado corporativo.

FRONT POPULAR

- Campalans .- El socialisme i el problema de Catalunya.
Dimitrof .- El front únic contra el feixisme i la guerra.
Ercoli .- La lucha contra el fascismo y la guerra.
González .- El sindicalismo expuesto por Sorel.
Madariaga .- Anarquía o jerarquía.
Marx .- El capital.
Nitti .- La democracia.
Russell .- El socialismo, el anarquismo y el sindicalismo.

Canet de Mar, novembre del 1936.

Figura 6. Guia de lectura de la Biblioteca Popular de Canet de Mar sobre la guerra i el debat ideològic entre el feixisme i el Front Popular.

n o v a IBERIA

REVISTA DEL COMISSARIAT DE PROPAGANDA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA

MAPA DE LES BIBLIOTEQUES PÚBLIQUES DE CATALUNYA
EDITAT PER AQUEST «COMISSARIAT DE PROPAGANDA»
Hom pot apreciar com la xarxa de Biblioteques es va estenent per tot Catalunya, i és amb orgull
que els catalans remarcuem el fet d'estar-se ja organitzant les biblioteques d'Esparraguera i
Palafrugell, i haver-se efectuat les concessions de les de Lleida i Amposta en aquests mesos
crucents de revolta i de guerra.

Figura 7. Mapa de les biblioteques públiques de Catalunya l'any 1937, editat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya a *Nova Ibèria* (núm. 3 /4, 1937).

acorda amb les bibliotecàries del servei que convé organitzar viatges conjunts per forces i hospitals i que, en aquests darrers, els malalts puguin triar els fons que desitgin.

Som al setembre de 1938. La situació comença a tenir un final no desitjat pels defensors de la república. Des del mes de juny es regulen permisos i llicències voluntàries a les bibliotecàries de la Xarxa de Biblioteques Populars. Ara, Rosa Granés es trasllada a València per les obligacions militars del seu marit amb l'encàrrec, per part de la direcció del Servei, que estudiï la possibilitat de col·laborar amb les biblioteques del front de l'exèrcit de la república (Cultura Popular). En aquestes dates, la central torna a patir un nou trasllat al carrer Diputació, 250.

La Xarxa de Biblioteques Populars va experimentar inicialment una davallada de lectors amb els fets revolucionaris del principi de la guerra, però sorprenentment van anar incrementant usuaris amb la població refugiada, població temporal dels treballs en indústries de guerra, i el gran nombre d'infants provinents d'altres llocs d'Espanya. La lectura infantil va progressar enormement durant tot el conflicte amb una xarxa de lectura infantil totalment nova. Les biblioteques populars aviat van sentir la necessitat d'implicar-se en els fets que s'estaven produint i van promoure iniciatives, com mapes del front i guies de lectura –com la que va preparar a Canet Aurora Díaz Pla–, tot un document sobre l'enfrontament ideològic de l'època.

Jordi Rubió va veure la necessitat de plantejar una col·laboració estreta entre les biblioteques populars i el SBF, i ja a finals de 1938 va plantejar una sèrie de directrius per a fonamentar aquesta col·laboració: constitució de les biblioteques de la Xarxa de Biblioteques Populars com a subcentrals del front; constitució d'un lot mínim de cent volums per cada biblioteca popular, adreçat als soldats, amb caràcter independent i renovat periòdicament; atribucions per a rebre donatius en metàl·lic o en llibres a nom del SBF, i atribucions per a promoure lots inicials i facilitar el préstec i intercanvi de llibres del SBF. Les bibliotecàries s'havien d'encarregar d'instruir els responsables de les biblioteques de consulta enviades als destacaments. La tasca va ser immensa i es va arribar a confeccionar una llista de 55 abreviatures per a identificar i controlar les 55 unitats de l'exèrcit republicà amb les quals el SBF tenia relació. Una reestructuració que arribava massa tard, però que va adjudicar a les biblioteques populars del moment un nou rol, que van assumir amb la major de les dedicacions.

Ja al mes de desembre de 1938, tot i la imminent entrada de les forces revoltades a Barcelona, l'activitat del SBF segueix amb plena normalitat. El dia 18 veu la llum un informe en què s'enfoca la manera com les biblioteques

populars han d'exercir de subcentrals del SBF. I, fins i tot els dies 12 i 13 de gener de 1939, es dicten conferències a l'Escola de Bibliotecàries sobre aspectes relacionats amb la biblioteràpia per metges especialistes. L'endemà, encara s'aprova el pressupost del SBF per al primer trimestre de 1939, amb un import de 102.000 pessetes. El final, però, era a prop. El dia 23 de gener, surt el bibliobús de Barcelona amb un grup d'intel·lectuals i el 25, tancava la central del SBF i n'enviava tota la documentació a la Central de Biblioteques Populars. El dia 31, aquell camió adaptat a la lectura pel Servei, carregat d'intel·lectuals i amb el pes de la derrota a les espatlles, creuava la frontera en un darrer acte de servei. Va restar molts anys en l'oblit, però el record i la constància d'alguns han fet possible recuperar-ne la memòria.

LECTURA ALS HOSPITALS

El servei de lectura als hospitals, endegat pel SBF, és present al llarg de tot el període de la Guerra Civil, si bé inicialment es vol donar un protagonisme especial a les forces destacades als fronts de combat. No obstant això, hem de tenir en compte que no és un fet aïllat que sorgeixi un afany per organitzar un servei de lectura als centres sanitaris. Obeeix a una clara tendència que durant els anys trenta es va viure a Europa i també a Catalunya.²⁵

Un cop dins l'escenari de la guerra, i a banda de l'experiència europea i catalana, el Consell de Sanitat de Guerra de la Generalitat va dictar una sèrie de

25. Existeixen uns precedents de servei de lectura hospitalària que hem de situar durant la Primera Guerra Mundial i que estan protagonitzats pels Estats Units i el Regne Unit. La lectura és concebuda com un instrument per a mantenir la moral i l'esperit de lluita. Ambdós països creen dos models de lectura diferenciats. Els americans mantenen la tutela de la biblioteca pública local com a garant d'una bona organització de servei. I els anglesos confien en organitzacions com la Young Men Christian Association (YMCA) i la Creu Roja britànica per afavorir aquest tipus d'iniciatives.

Durant els anys trenta s'observa un canvi en la predisposició dels metges a reconèixer un valor terapèutic de la lectura (biblioteràpia) i per altra banda les institucions públiques plantegen la necessitat d'implantar un servei de lectura en tots els hospitals. Els metges comproven els efectes de la lectura en els malalts psíquics, i les bibliotecàries s'afanyen a organitzar bons serveis i crear bibliografies especialitzades que ajudin les persones ingressades. La International Hospital Association (IHA) i la International Library Federation —ara IFLA—, juntament amb els mitjans de comunicació generen un estat mundial d'opinió favorable. Es crea l'Associació de Bibliotecaris d'Hospital (Guild of Hospital Librarians) el 1934, en la qual Jordi Rubió participa activament, juntament amb les bibliotecàries de l'Escola. Ens consta que un grup d'estudiants van intervenir en emissores de ràdio el febrer de 1936 fent crides per recaptar donatius de llibres que es repartien en hospitals catalans, alhora que difonien els principis d'aquest moviment.

directrius en les quals preveia uns principis higiènics vers els soldats, que afavorien el suport i la planificació dels serveis de sanitat de guerra per la lectura hospitalària. El tècnic sanitari havia de practicar la profilaxi i la recuperació dels soldats:²⁶

«Abans conservant-li la salut, es a dir, posant-lo en condicions morals i materials per tal que l'exercici d'aquesta missió, lluny de considerar-la com a una càrrega pesada i enutjosa, constitueixi la base d'una interior satisfacció, tenint en compte que no li manqui res del necessari, i a ésser possible, àdhuc de tot allò que per alguns pugui ésser considerat com a superflu.»

Les subcentrals de Sarinyena i Alcanyís, durant el primer període del SBF van atendre diferents hospitals dels fronts nord i centre (central a Sarinyena): Barbastre, Montsó, Sarinyena; i al front sud (Alcanyís): Fraga, Casp, Alcanyís. Era el començament i la feina es compartia amb el treball de la Secció de Forces.

El març de 1938 es van convocar places de bibliotecària per a atendre als hospitals de sang. El SBF ja estava consolidat i calien reforços per a satisfer les majors demandes existents dels centres sanitaris i de la necessitat d'una major dedicació per a organitzar noves biblioteques. Es van fer moltes visites d'inspecció en les quals s'organitzaven les biblioteques creades a iniciativa pròpia de cada institució, es facilitava un ordenament dels fons existents per matèries, i s'ensenyava a mantenir el servei de préstec als responsables d'aquelles biblioteques. Calia dedicar molts esforços a les iniciatives que es donaven dins els propis centres per a crear, en el marc de les «llars del soldat», les biblioteques que s'anaven generant per propi dinamisme dels professionals sanitaris, així com dels comissaris i milicians de la cultura. Un exemple d'aquest dinamisme el veiem en una petició que va fer el comissari de sanitat de l'Exèrcit de l'Est l'1 de juny de 1938:²⁷

«LIBROS PARA NUESTROS HERIDOS [...] La ofensiva magnífica y arrolladora iniciada por el Ejército Popular, debe tener como correlativo la ayuda eficaz de todos los que anhelan un total y pronto triunfo de nuestras armas.

»En los hospitales se precisan libros. Se van a crear los "Hogares del Herido" y para ello es imprescindible la colaboración mas decidida del pueblo representado por sus partidos políticos, organizaciones obreras sindicales y las agrupaciones de solidaridad internacional.

26. Catalunya. Consell de Sanitat de Guerra. *Organització dels serveis sanitaris: regles higièniques generals que cal seguir en campanya*. (Barcelona: Edicions Jefatura dels Serveis Sanitaris, 1937), p. 2.

27. Correspondència BCASBF.

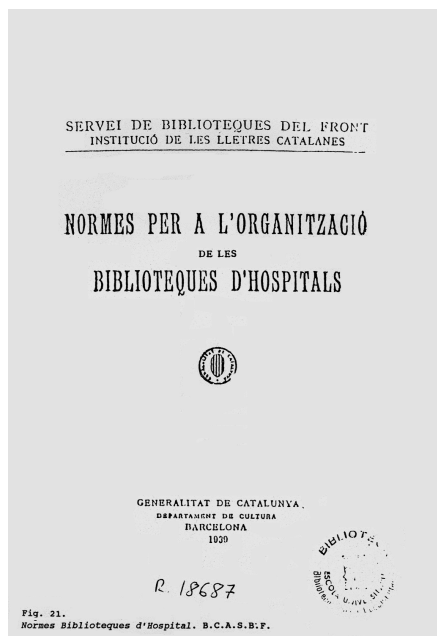

Figura 8. Proves d'impremta de les *Normes per a l'organització de biblioteques d'hospital* (1939), que no van arribar a ser publicades. Arxiu Històric de les Biblioteques Públiques de la Diputació de Barcelona.

»A nuestros combatientes no debe faltarles lo que constituye el nervio de nuestra guerra: el derecho al estudio para hacerse individuos aptos y útiles a la sociedad.

»El Comisariado de Sanidad del Ejército del Este, solicita vuestra solidaridad hacia nuestros soldados valientes heridos. Para ello se dirige a ese organismo en la seguridad de hallar la entusiasta y desinteresada ayuda de la que son dignos merecedores los soldados de la Libertad.

Manresa, 1 de Junio de 1938»

Entre les tasques més valorades per part de les bibliotecàries del SBF, la predilecció pel servei directe entre bibliotecària i malalt és la que sobresurt entre tota la resta. Veien com un malalt trobava en la lectura un consol i una força per a mantenir el seu esperit de lluita. Al ferit que no podia valdre's per ell mateix, se li oferia una llista amb els llibres disponibles, que es feien arribar amb carretons d'una capacitat de 200 volums. Per a les professionals del moment, va ser molt gratificant viure aquesta experiència. En els seus diaris, trobem testimonis fidedignes dels efectes de la biblioteràpia o de com pot ser de beneficiosa la selecció d'una lectura per al guariment dels malalts i ferits.

Altres aspectes a tenir en compte van ser: el tractament rebut pels llibres llegits per malalts amb malalties infeccioses i la necessitat de disposar d'un transport propi de la secció, perquè l'itinerari del bibliobús era més dispers del que necessitava el conjunt dels hospitals de sang, amb visites més pro-

longades i periòdiques. L'activitat va ser dura, ja que entre març i setembre de 1938 es van repartir 5.500 volums: 3.700 als hospitals de rereguarda i 1.800 als de campanya.

Per poder coordinar millor tota aquesta tasca i per ensenyar els «nous bibliotecaris» es van elaborar unes *Normes per l'organització de les biblioteques d'hospitals*, que no van arribar a veure la llum, però de les quals es conserven les galerades, i en les quals s'explicava com s'organitza una biblioteca amb tots els seus serveis de manera fàcil i comprensible.

Fins als darrers dies de la guerra, aquesta secció va seguir impertorbable la seva tasca. El 12 de gener de 1939 es van organitzar unes conferències fetes pel Dr. Emili Mira i A. Moragas: «Psicologia del ferit de guerra» i «El llibre com a tractament psicoteràpic», en les quals es va posar de manifest la conveniència de muntar sessions de conversa col·lectiva sobre un tema de cultura general o de comentar un llibre amb l'objectiu d'aixecar la moral del ferit (Mira) i la probable creació d'un ambient favorable per part del malalt davant la proposta de l'oferta de lectura (Moragas).

Uns dies més tard, el 21 de gener de 1939, les bibliotecàries de l'Agrupació de Biblioteques d'Hospital encara preparaven una carta a la secretària de l'Associació de Bibliotecaris d'Hospital en què plantejaven com s'organitzaven els treballs de la secció, i conclouen:²⁸

«As far as here this is what we have accomplished. We are now endeavouring to organize lectures for the wounded soldiers and we ourselves are trying to acquire a better preparation looking forward to as short course of lectures given by surgeons and doctors psychiaters, who will talk to us about the special psychology of the patient and means of curing him by the book. Perhaps the sad experience of today may benefit the civil hospitals once the war is finished.»

Barcelona capitulava cinc dies més tard i aquell moviment, que s'havia generat amb tanta empena i energia, va ser estroncat i oblidat durant molts anys a casa nostra.

CONFLUÈNCIA DE PROJECTES BIBLIOTECARIS EN ELS FRONTS

Ja em vist com, al llarg dels primers anys de gestació republicana, es configuren dos projectes culturals que sorgiran durant la Guerra Civil. En efecte, la guerra va comportar que moltes de les iniciatives que s'havien dut a terme

28. *Ibid.*

durant la República prenguessin un nou impuls i es concretessin en projectes d'alta volada. Fins llavors, l'obra de Misiones Pedagógicas i la creació i foment de centres escolars havia pres un impuls reconegut com a principi de la missió i valors republicans. Ara, l'escenari es traslladava als fronts de batalla i calia mostrar allí el protagonisme d'aquesta missió. Passats els primers mesos de desgavell, aviat es concretaria la creació d'un nou cos de mestres conegut com a Milicias de la Cultura (MC):

«un cuerpo de maestros e instructores escolares encargados de dar enseñanzas de tipo elemental a los combatientes necesitados de ellas en la medida que lo consientan las necesidades de la guerra y en los lugares adecuados para este servicio, aprovechando los momentos de descanso de las tropas».²⁹

MC era un cos educatiu que depenia del Ministerio de Instrucción Pública però que rebia ordres directes de l'estament militar. L'analfabetisme, que havia estat objecte de tractament preferent en el període de la pau republicana, ara ho seria també durant la guerra. El soldat havia de ser conscient dels ideals pels quals es lluitava i quins eren els conceptes de justícia social que guiaven la lluita.³⁰ Els milicians tenien diferent tipus de graduació segons que actuessin en un batalló o s'encarreguessin de la inspecció en els diferents cossos d'exèrcit. MC treballava coordinadament amb els comissaris de guerra de la unitat militar a la qual prestava els seus serveis.

La missió dels comissaris de guerra o polítics –amb dependència del Ministeri de la Guerra– cal emmarcar-la en la creació del Comisariado General de Guerra, vinculada a la creació d'un comandament únic militar de l'Exèrcit Regular Republicà, també conegut com Exèrcit Popular. El comissari polític s'havia d'encarregar des d'un primer moment de promoure l'adhesió als principis ideològics de la política governamental per tal d'afavorir l'esperit de la lluita i donar-li un significat explícit.³¹ El soldat era l'objecte preferent de la se-

29. En el primer paràgraf ja queda clara aquesta connexió amb l'obra de Misiones, ja que es fa referència a l'opressió cultural precedent al règim republicà i la demanda de la població a requerir més coneixement per estar més capacitada. Ara, però, s'hi ajunta el fet de la identificació de la lluita armada del poble espanyol amb la lluita per una cultura del poble. «Orden de 30 de Enero de 1937, de creación de Milicias de la Cultura», *Gaceta de la República*, núm. 33 (1937), p. 600.

30. Christopher H. Cobb, *Los milicianos de la cultura* (Bilbao: Universidad del País Vasco, 1995), p. 37.

31. «Se crea un Comisariado General de Guerra, cuya principal misión consistirá en ejercer un control de índole político-social sobre los soldados milicianos y demás fuerzas armadas al servicio de la República y lograr una coordinación entre los mandos militares y las masas combatientes, encaminadas al mejor aprovechamiento de la eficacia de las citadas fuerzas». «Orden de 15 de octubre de 1936, por la que se crea un Comisariado General de Guerra», *Gaceta de la República*, núm. 290 (1936), p. 355.

va atenció des d'un punt de vista global, i les activitats culturals –organització de llars del combatent o racons del soldat, projecció de pel·lícules culturals i revolucionàries, xerrades culturals i higièniques, educació física i sanitària, lluita contra els vicis, festes del soldat, diaris murals, revistes– eren, juntament amb la lluita contra l'analfabetisme i la creació de biblioteques, part del programa de tasques que els comissaris tenien encomanades per a les tropes. Totes convergien en la funció darrera d'ajudar a assolir la victòria contra el feixisme:

«La primera preocupación del comisario político debe ser el hombre. Que el hombre, unidad esencial de las formaciones militares, sea preservado de todos los peligros que puedan hacer de él fácil presa del derrotismo, instrumento decisivo de la provocación.

Que sea esta unidad humana el miliciano, en la medida de lo posible, alimentado, vestido, entretenido por necesidades culturales interesantes y con distracciones inteligentes que mantengan viva en él la conciencia de por qué lucha y por qué debe vencer.»³²

MC i comissaris servien, doncs, la mateixa causa en la lluita contra l'analfabetisme, capacitació i enfortiment moral vers els soldats republicans. A aquesta organització, però, li faltaven mitjans, ja que la missió era molt gran per a dur-la a terme en un exèrcit republicà on els recursos eren insuficients. Per poder satisfer una de les tasques principals d'aquest ordre militar, com és la creació de biblioteques, es va impulsar l'organització Cultura Popular (CP). Havia nascut arran de les eleccions generals de 1936 en el marc del conjunt de forces d'esquerres que militaven en el si del Front Popular, i la seva missió consistia a reconduir i promoure les manifestacions culturals que sorgien dins la dinàmica culturalista republicana d'esquerres, de manera que servis sin d'instrument per a la promoció d'una cultura del poble. El 18 de juliol va representar un desencadenant que va impulsar l'organització a uns nivells mai sospitats.

Cal destacar el paper de dos bibliotecaris: Teresa Andrés, com a responsable de la secció de biblioteques de CP i autora, entre altres publicacions, d'*Indicaciones para la organización de las bibliotecas de frentes, cuarteles y hospitales*, el 1938, i Juan Vicens, un dels promotors de les biblioteques de Misiones Pe-

32. P. Clavego. *El trabajo de los comisarios políticos* (Madrid; Barcelona: Ediciones Europa América, [1937]), p. 3. En el mateix text es fa referència a la missió dels comissaris polítics durant la revolució francesa i la revolució russa amb objectius similars als esmentats. Sobre la politització i desenvolupament de MC i la relació amb els comissaris polítics, vegeu: Cobb, *op. cit.*, p. 111-137. I per a les activitats dels comissaris polítics: Michel Alpert, *El ejército republicano en la guerra civil* (Barcelona: Ruedo Ibérico, 1977), p. 191-232.

dagógicas i autor de l'obra *Espagne vivante: un peuple a la conquete de la culture* (1938), en la qual narra la lluita del poble espanyol per la defensa de la cultura durant la República i la Guerra Civil. Van ser dos dels personatges que més van lluitar pel desenvolupament d'aquest nou servei bibliotecari i per la lectura pública en general.³³

Cultura Popular tenia diverses seccions: teatre, cineclub, folklore, arts plàstiques, ateneus, publicacions, esports. La que més projecció va tenir, però, va ser la secció de biblioteques.

«Esta sección se creó con el fin de establecer en las bibliotecas de centros políticos y, sobre todo, en las bibliotecas obreras, lo que aún no se había establecido en las bibliotecas de los centros oficiales de España: la coordinación de los servicios».³⁴

Amb la guerra, la seva projecció inicial va donar un tomb i, tot i que es van mantenir les biblioteques adreçades a les organitzacions politicosindicals i antifeixistes en general, bona part de la seva tasca es va desenvolupar en dos punts geogràfics –primer, València i, després, Madrid– en els Servicios de Guerra, en els quals s'agrupaven tres destinacions principals: hospitals, batallons i llars del soldat. Aquestes dues últimes, amb la supervisió directa dels comissaris.

CP va acabar institucionalitzant-se i integrant-se com a part significativa de la Secció d'Extensió Bibliotecària d'un nou òrgan creat durant la Guerra Civil per modernitzar i dinamitzar les biblioteques arreu de l'Estat.³⁵

33. Els diferents articles de Salaberria sobre Cultura Popular i Juan Vicens en particular citats són significatius per a l'estudi de l'obra d'aquest servei i de dos bibliotecaris idealistes i compromesos en la defensa d'una cultura i les biblioteques durant la Segona República Espanyola: Ramón Salaberria, «Las bibliotecas de Cultura Popular: frente cultural antifascista», *Educación y biblioteca*, núm. 145 (2005), p. 92-97 – Ramón Salaberria, «Las bibliotecas populares en la correspondencia de Juan Vicens a Lulu Jourdain y Hernando Viñes: 1933-1936», *Anales de documentación*, núm. 5 (2002), p. 309-332. També consultable en línia: <<http://www.um.es/fccd/anales/ad05/ad0518.pdf>> [Consulta: 9 març 2006]. – Diversos autors, «[Monogràfic bibliotecas de Misiones Pedagógicas]», *Educación y biblioteca*, núm. 119, (2001), p. 7-33 – Diversos autors, «[Monogràfic Juan Vicens de la Llave]», *Educación y biblioteca*, núm. 108 (2000), p. 5-33 – Juan Vicens, *L'Espagne vivante: un peuple a la conquête de la culture* (Paris: Editions Sociales Internationales, 1938). També una edició traduïda i comentada per Ramon Salaberria: Juan Vicens, *España viva: un pueblo a la conquista de la cultura* (Madrid: VOSA: Asociación Educación y Bibliotecas, 2002).

34. Cultura Popular, *Realizaciones de la España leal*, p. 5. Destaquen per la novetat que suposa en aquell moment a l'estat: la coordinació de tasques –fons centralitzat de 15.000 volums, adquisicions comunes, préstec interbibliotecari– i la formació de bibliotecaris per a biblioteques obreres.

35. El 16 de febrer de 1937 es creava el Consejo General de Archivos, Bibliotecas y Tesoro Artístico amb una secció de biblioteques que estava dirigida per Tomás Navarro Tomás (director de la Biblioteca Nacional i responsable de la sotsecció Bibliotecas Históricas), María Moliner (Bibliote-

Tot aquest engranatge cultural, polític i militar va estendre's per tot l'Exèrcit Republicà i, evidentment, pels fronts en què combatien les forces catalanes a l'Exèrcit de l'Est –abans Front d'Aragó. Les autoritats culturals de la Catalunya autònoma del moment van voler participar en aquesta maquinària cultural de guerra, però es van trobar amb tot tipus de dificultats.

El setembre de 1937, arran del caire que anaven prenent els esdeveniments amb el comandament militar unificat i la tasca de MC i els comissaris polítics, es va voler crear un cos paral·lel integrat per mestres catalans amb la intenció de donar assistència a tots els soldats que lluitaven per tot en el territori espanyol en defensa de la legalitat republicana: els Serveis de Cultura al Front (SCF). Catalunya s'hi havia d'apropar perquè «els arribi el record i l'accent de llur terra. Necessari per a ells que en tindran un reconfort espiritual i convenient per la causa que a tots ens uneix, ja que en la íntima adhesió al sentit de la lluita hauran de trobar-hi l'acontament moral en el qual es fonamenta la fortalesa de tot exèrcit».³⁶

En el mateix decret s'estableixen els objectius del SCF: estimular la producció catalana de guerra i fer-la arribar allà on es trobin els soldats catalans –recollint la tasca feta per l'Institut de les Lletres Catalanes i el Comissariat de

cas Escolares), Juan Vicens (Bibliotecas Generales), Teresa Andrés (Extensión Bibliotecaria). Totes les persones compromeses en la promoció de les biblioteques públiques durant la Segona República. Martínez Rus, *op. cit.*, p. 182. María Moliner, preocupada per les petites biblioteques rurals redacta unes *Instrucciones para el servicio de pequeñas bibliotecas* (Valencia: Tipografía Moderna, 1937), en les quals deixa molt clar l'esperit que vol impregnar els «nous bibliotecaris» i la seva missió i compromís social. Referint-se als habitants dels pobles on s'instal·laran aquestes biblioteques i adreçant-se als bibliotecaris dirà: «¡Eso es lo que nos hace falta: cultura! Ellos presienten, en efecto, que és cultura lo que necesitan, que sin ella no hay posibilidad de liberación efectiva, que sólo ella ha de dotarles de impulso suficiente para incorporarse a la marcha fatal del progreso humano sin riesgo de ser revocados; sienten también que la cultura que a ellos les está negada es un privilegio más que confiere a ciertas gentes sin ninguna superioridad intrínseca sobre ellos, a veces con un valor moral nulo, una superioridad efectiva en estimación de la sociedad, en posición económica, etc. Y se revuelven contra esto que vagamente comprenden pidiendo cultura, cultura». Martínez Rus, *op. cit.*, p. 73. També va col·laborar en el foment de la construcció i dotació de biblioteques i va elaborar un *Plan de organización general de bibliotecas del Estado* (1938) en un intent de crear un sistema bibliotecari modern i racional que no va veure la llum pel decurs final del conflicte.

36. «Decret de 13 de setembre de 1937, pel qual són creats els Serveis de Cultura al Front», *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 259 (1937), p. 1.152. El conseller Pi i Sunyer insisteix en aquest aspecte quan diu: «Però potser encara tinc mes orgull del que vaig poder fer durant aquell temps pels soldats catalans. I com n'estaven d'espiritualment d'abandonats! Damunt d'ells queia un xàfec de propaganda de tota mena: conferències, discursos, arengues, peròdics, fulls solts [...] I en aquest allau de propaganda es lloava tot [...] Tot menys el profund sentiment patriòtic davant de la Catalunya amenaçada, que era el que havia de despertar mes ressò en els nostres soldats». Carles Pi i Sunyer, *La guerra: 1936-1939: memòries* (Barcelona: Pòrtic, 1986), p. 146.

nr 1438

AMIC

Publicació quinzenal per a esplai del soldat català de l'Exèrcit de la República
editada pels Serveis de Cultura al Front del Departament de Cultura de la Generalitat

Veredictes
nostre Cor

resistència de Catalunya

el curs del procés de la nostra—resistència tena d'un polí permeti forjar, amb l'Exèrcit de la República, l'instrument de la definitiva— les darreres set representen un nou aspecte, una nova momentània, però dolorosa per ésser-hi, ha de reforçar més la moral de combat dels catalans. Quan l'exèrcit inva- el i estranger trepitja terra cal el sentiment de defensar Cata- ren una profunda i dramàtica tat. Aquells catalans que quan tenia lloc fora dels nostres li- ritorials podien dubtar del ca- onamentament defensiu de la que ens fan, ara que les arant- enemigues de moros i legionar- en als nostres pobles i trepit- ròpia terra, no poden vacillar r l'exigència suprema de l'ho- mana i obliga els catalans a de- Catalunya.

unya es defensa i és defensad». istència de Catalunya marcarà decisiva en el curs de la guer- lunya amb el coratge dels seus amb la fortitosa abrupta del ny, amb les reserves humanes a i morals amb que compta, i serà un reducte inexpugna- la República. Fortificada del

A Catalunya

Lluny estic del teu ocl, oh Pàtria meua!,
i enlloc veig el teu sol, la teua mar.
Si jo fos l'orionell que lloure es lleva,
d'un sol vol em tindríes a la llar.
Al meu cor, no s'hi mou cap esperança,
el meu son no s'adorm de massa lluny;
ací on sóc no hi ha pau ni hi ha bonança,
car la mort amb mil veus a prop retruny.
El destí m'ha posat sobre la terra
on la sang va florint-hi vermellor;
sóc soldat, un de tants, d'aquesta guerra,
i el teu nom és el meu suport millor.
Es el símbol de flames que reflexa
llum i amor al parlar silent dels ulls.
Oríx matern, és la veu i el braç d'un nexe
«ne en fa fort en la mar plena d'escull»
Si el teu nom no em vibrés a dins les venes
«seguint-les en dúctil afalac,
a l'abís, com llagut sense cadenes
per llançar-me em caldria un sol sotrac.
Un record per a tu tinc cada dia
davant de l'horitzó que es va fent clar,
que m'emplena l'esguard de melangia,
i que em mena, planyívol, a pregar:
«Sol naixent: tu que vens per la sendera
lluminosa i perenne del llevant
i d'on duns el flameig d'una bandera
d'or, amb barres d'un roig de flor sagnant,
n'has de dir si perdura encara viva

Raó i sentiment de la nostra guerra

Serveis de Cultura al Front
1938

B

A

Veredictes nostre Cor

El Jurat del nostre Conc integrat per un represente notable Senyor Conseller i per la Redacció d'«Amic» d'examinar detingudament nombre de treballs presentats per unanimitat el següent:

Tenint en compte que remarcar en les composicions tant els d'ordre literari d'emoció i de sinceritat, que un gran nombre de treball un caràcter de document històric, ha acordat amb breu d'accèssits a concedir, atorgats són, doncs, els següents:

POESIA

Premi de 500 pessetes: **J. d'Albert Ferranons i Munt** la 107 Brigada Mixta.

Accèssits de 300 pessetes: **Guerra, de Josep Pedrera**, 28 Dirisió, Tres Moments, **Viusà Camps, soldat de la** Accèssits de 200 pessetes: **la Victòria, de Lluís Artiga** la 136 Brigada Mixta. **Catz Viola, soldat de la 36 Brigada**

NARRACIÓ

Premi de 500 pessetes: **J. Terol, de Pere Calders, del** rabblers.

Accèssits de 300 pessetes de sang danant la veu, de **Esmandia, soldat de la 4** Accèssits de 200 pessetes per terres aragoneses, de **J. dat de la 138 Brigada**. Un del 1938... d' **Emili Ribot**, 136 Brigada.

ANECDOTA

Premi de 500 pessetes: **dor flemàtic, d'A. Artís-G.** d'Estat Major.

Accèssits de 300 pessetes: **un soldat, de Juli Aulet**, 138 Brigada Mixta. La **Guadarrama, d'Antoni Br** del Cos de Transmissions.

Accèssits de 200 pessetes: **l'Alcària, de Pere Pellicer** la Brigada 72. Reflexions **de J. Comas, soldat de la 8** Barcelona, 30 d'abril

A tots els premiats se'ls ha la corresponent comunicació als «Serveis de Front», Avinguda del 14 d'Ir.—Tel. 720036.—Barcelona

Dictat el veredictes hem rra, alguns treballs que deguts del servei de Correus n bat a temps d'entrar a cona siguin publicables figuraran l'umnes d'«Amic». Repetim

Figura 9. Amic: publicació quinzenal pel soldat català de l'Exèrcit de la República, editada pels Serveis de Cultura al Front, i portada de: Raó i sentiment de la nostra guerra. (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Serveis de Cultura al Front, 1938) a cura del conseller Pi i Sunyer.

Propaganda—, intensificar el SBF i organitzar unes milícies catalanes de la cultura amb la prèvia autorització del Ministerio de Instrucción Pública.

Els fets de maig de 1937 van suposar que la Generalitat tingués una capacitat de resposta limitada davant els comandaments governamentals i militars de l'Estat. La manca de reconeixement va durar al llarg de tot el conflicte i va suposar un llast que va condicionar en bona part el desenvolupament del SBF. El projecte de milícies culturals catalanes va trobar-se amb l'objecció directa dels responsables del MIP i ni es va arribar a concretar.

Malgrat els problemes existents, els polítics catalans van desplegar un autèntic pla cultural adreçat als soldats catalans: el pla de publicacions del Comissariat de Propaganda, amb obres tan emblemàtiques com *Raó i sentiment de la nostra guerra*, del conseller Pi i Sunyer; la sortida del diari *Amic*, amb quinze números l'any 1938; la creació del SBF i SCF del Front del Centre, organitzades pel Comissariat de Propaganda; la creació de llars del combatent català a diversos fronts republicans; les festes del llibre de 1937 i la diada de 1938, com a pretext per a difondre la cultura catalana; la tramesa de llibres als casals catalans d'Amèrica; la participació a l'Exposició del Llibre de Londres, el novembre de 1938, o la creació d'una «biblioteca catalana» a Moscou promoguda per l'Associació d'Amics de la Unió Soviètica amb motiu del vintè aniversari de la revolució russa, són alguns dels fets que demostren aquesta activitat cultural fulgurant.³⁷

Hi ha documentació suficient que detalla la problemàtica del reconeixement entre SBF i autoritats militars. Josep Pous i Pagés, president de la Institució de les Lletres Catalanes, planteja per escrit el 19 de gener de 1938 aquesta problemàtica al conseller Pi i Sunyer, a qui proposa una sèrie de sol·lucions:

- assimilació a servei de guerra del Servei de Biblioteques del Front
- reconeixement del caràcter oficial del nostre Servei, esmentat pel Ministeri de Defensa
- atribució a la Generalitat de Catalunya, per part de l'Estat, de l'organització de les biblioteques de tots els fronts d'Aragó. Cal no oblidar que la majoria de les nostres biblioteques han d'establir-se fora dels límits de Catalunya.³⁸

37. Vegeu també l'obra: Cugueró, Boada, Allué, *op. cit.* «Una cultura pels soldats catalans a la Península», p. 208-222.

38. Correspondència AHDB.

Pi i Sunyer va trametre aquesta petició juntament amb un informe sobre la tasca feta pel SBF. El 6 de febrer de 1938, el Ministeri de Defensa contestava que donaria tota mena de facilitats al SBF, però que, en no tenir dependència directa del ministeri, no li podia atorgar caràcter oficial, com tampoc se li havia atorgat a MC, creades pel Ministeri d'Instrucció Pública. Una explicació que es contradiu amb la realitat de la tasca portada a terme per ambdues institucions:

«Este Ministerio dará a dicho Servicio toda clase de facilidades, pero que no puede reconocer al mismo carácter oficial, puesto que no le es posible reconocer semejante título más que a los propios organismos que dependen del propio Ministerio de Defensa Nacional, circunstancia por la que tampoco se ha hecho objeto de semejante reconocimiento a las Milicias de la Cultura creadas por el Ministerio de Instrucción Pública.»³⁹

La situació es va anar complicant amb la prolongació del conflicte a l'hora de facilitar-los la feina, per part dels comissaris i MC. Les bibliotecàries del SBF van experimentar alguns episodis de rebuig i incomprensió. En un report del bibliobús, Aurora Díaz constata el problema de la no oficialitat del SBF, tot comentant l'opinió del comissari de l'Hospital Base de Cirurgia de Vallcarca:

«estant encomanat tot el treball cultural a Milicias de la Cultura, a l'acceptar-nos extraoficialment seria reconèixer incapacitat per part d'elles —milicianes. Finalment acordem que el Director del Servei enviarà un ofici oferint la nostra col·laboració.»⁴⁰

Malgrat que aquest no va ser un episodi aïllat, cal, també, destacar la bona col·laboració general que hi va haver, com ho demostra la gran quantitat de correspondència entre els estaments militars que demanaven el suport del SBF, que es conserva en els arxius consultats, per dotar les biblioteques de campanya i hospitals. Així mateix, les bibliotecàries del SBF feien servir els mitjans disponibles de la infraestructura cultural de l'Estat per difondre els fons o l'arribada de l'acció del SBF. Diaris murals, periòdics de campanya, racons de cultura... ens consta que van ser utilitzats per promocionar l'obra del servei català.

En general, podem concloure que hi va haver una certa coexistència i col·laboració entre ambdues manifestacions culturals. Per un costat, les co-

39. *Ibid.*

40. Reports del recorregut del bibliobús. Secció Hospital de Sang. AXBPDB.

municacions telegràfiques i telefòniques, abastiments i transports eren elements indispensables controlats pels estaments polítics i militars de l'Exèrcit Popular, amb els quals el SBF havia de comptar. I per l'altre, el comisariat necessitava mitjans documentals per a dur a terme la seva tasca cultural i capacitadora. El SBF els hi va proporcionar en la mesura de les seves possibilitats.

SOLDATS LECTORS, PROTAGONISTES

Fins ara, hem vist com s'organitzava un servei de lectura, amb major o menor fortuna, destinat als soldats i malalts de guerra. Aquest servei, però, no hauria pogut portar-se a terme si no hi hagués hagut la voluntat explícita dels soldats de voler adquirir més coneixements, gaudir de la literatura i de la companyia d'un bon llibre en el rigor de la batalla. Un cop consultada la documentació d'arxiu sobre el SBF, ens trobem molts exemples de peticions fetes per soldats individuals o caps de cultura de les divisions i batallons militars demanant publicacions a les bibliotequeres del servei.

Les peticions podien anar al SBF, directament, o també al Comissariat de Propaganda i al Departament de Cultura de la Generalitat. Pel que fa a aquests darrers, dels seus responsables –Jaume Miravittles i Carles Pi i Sunyer–, se'n fan ressò diverses publicacions. El primer manifesta com totes les cartes que li han estat trameses li parlen de l'amor a Catalunya i de la seva llibertat qüestionada. El conseller, en les seves memòries, es fa ressò del sentiment amb que es transmetia aquest afany i el record del propi país quan s'era en terres llunyanes.

«allò que infonia escalf als Serveis [de Cultura al Front] era la relació personal que ens facilitava tenir amb els joves soldats; quelcom més difícil d'expressar: les visites, les lletres, els tractes que encetàvem, les confessions que ens feien, els anhels que compartíem. Quelcom que no tenia preu, i que és necessari haver-ho viscut per saber-ne l'emoció. Els Serveis de Cultura al Front ens van permetre ésser testimonis fidedignes del tou de sentiment i humanitat que batejava sota el gallardet del coratge d'aquells soldats. Soldats anònims, desconeguts, que no tingueren molts d'ells la seva tomba sota un arc de triomf, sinó al fons d'una trinxera o en qualsevol racó de terra pietosa.»⁴¹

41. Jaume Miravittles es fa ressò de la correspondència mantinguda a: Jaume Miravittles i Navarra, «Aquelles cartes», *Moments*, núm. 11 (1938), p. 16-17. Carles Pi i Sunyer exposa els seus records a les seves memòries: Carles Pi i Sunyer, *op. cit.*, p. 153.

En qualsevol cas, totes les cartes que hem pogut consultar transmeten la nostàlgia i el desig de llegir que fan vibrar el lector quan les llegeix per l'autenticitat i l'emoció que desprenen les seves lletres. Seleccionem un parell de testimonis que ens permeten demostrar aquesta opinió.

Des del front d'Aragó, a Los Collados (Zaragoza), el 23 de setembre de 1937, el tinent Jaime Olivera comunica a M. F. Español:

«Apreciable compañera. Salud. Ayer leí su carta en la que veo que usted se ha interesado por conseguir los libros que en mi anterior carta le pedí, lo que le agradezco infinito. Dice que ha conseguido 5 libros de los que le pedí más una gramática que ahora es lo que más me interesa. De los libros de texto preferiría que me mandara alguna geografía, trigonometría o aritmética ó algún libro de texto que usted comprenda que me puede ser provechoso porque tendré que ir a la Escuela de Guerra a estudiar y me hará bastante falta lo que aquí pueda aprender. Porque tiene que darse cuenta que aquí estamos en primera línea de fuego y si tengo pocos libros en un momento que digan de atacar los pueda poner en una caja de munición que las traen con nosotros. O uno por cada compañero los podamos llevar en la bolsa de costado. Pero si tengo muchos es posible que no pudiera llevarlos y lamentaría mucho tener que abandonar uno de sus libros. Por lo tanto, aunque me gusta mucho leer obras ahora tengo que prescindir por no poder tenerlas y por tener que estudiar lo que más me interesa ahora. [...] Me olvidaba de decirle que aquel muchacho que iba [sic] conmigo me dijo que le pediría libros. No lo espere porque murió en el último ataque.

»Le saluda amablemente este admirador de su obra cultural y de su lucha contra la ignorancia.»⁴²

Un altre document d'aquesta correspondència mantinguda entre els soldats i el SBF el remet des de Cullera, el 2 d'octubre de 1938, Antonio Trocoli:

«Estimada camarada. Salud. He recibido el segundo volumen de la gran obra de Gorki *La madre*, la cual me ha gustado grandemente: hacía ocho meses que la estaba buscando para poder terminar de leerla; el primer tomo me lo dejó un camarada pero no pude terminar del todo por no tener el segundo tomo. Y gracias al Servicio de Bibliotecas del Frente, he podido satisfacer ese deseo, del cual os doy mis más expresivas gracias.

»Aquí ha impresionado bastante dicha obra. Ha habido que leerla en alta voz entre todos los camaradas, todos escuchan con gran atención —que aquí por cierto hay camaradas que desean leer el primer tomo; yo principalmente la he leído dos veces, aunque mi poco conocimiento de la literatura, en esta obra me he dado cuenta de muchas cosas, que no las he leído nunca, y se me han grabado muchas frases de ella.

42. Correspondència BCASBF.

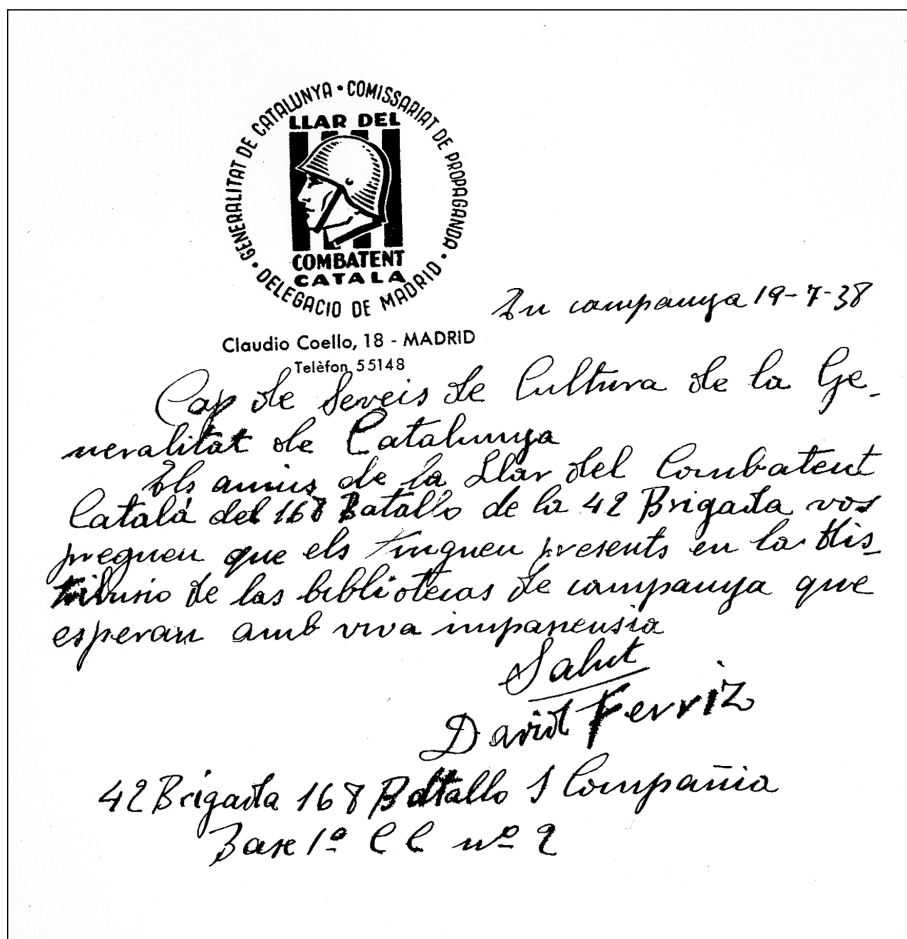

Figura 10. Carta del soldat David Ferriz demanant llibres al Conseller de Cultura de la Generalitat des de la Delegació de Madrid dels Serveis de Cultura al Front. 19 de juliol de 1938. (AHBPDB).

»También les digo que yo deseo que me proporcionasen los dos tomos para poseerlos. Me costase lo que fuere. Yo principalmente lo poco que sé, ha sido por mi constancia con los libros. A los ocho años tuve que empezar a trabajar para ayudar a mi casa (que éramos ocho hermanos y todos pequeños) ¿Qué es lo que podía yo haber aprendido si a los ocho años tuve que empezar a trabajar?

»También le digo cómo tengo que devolver este tomo, si por correo, o si tienen algun coche del servicio destinado a recogerlos.

»Creo que no echará en olvido mi petición que le hago.

»Para la próxima vez quiero que me envíen la obra de Eugenio Sue *Los hijos del pueblo*.

»Sin más por ésta me despido muy agradecido del Servicio de Bibliotecas del Frente con un cordial saludo antifascista.

»PD: Aquí hay un camarada que sí desea que se le envíe el primer tomo de *La madre*, me dice que se lo comunique a Vd.»⁴³

Son aquests alguns dels molts testimonis del soldats de la República. Uns soldats neguitosos per aprendre i gaudir de les fonts de la cultura, la quals, també en període de guerra, demanaven i desitjaven per poder realitzar-se com a persones i guanyar-se un futur en un règim de llibertat i democràcia. El SBF va tractar amb ells i va procurar atendre les seves peticions, algunes amb llibres i altres amb una resposta escrita o una visita a la seva unitat o hospital de combat.

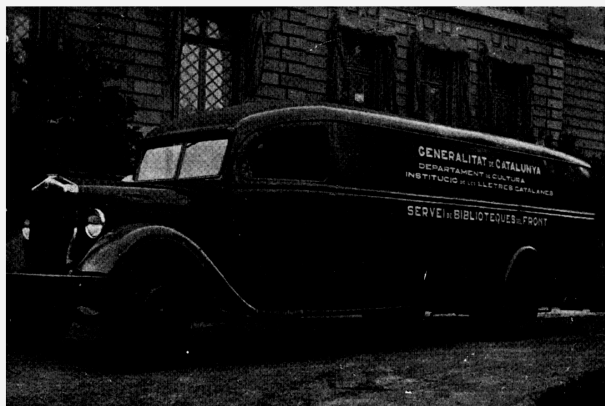
EL BIBLIOBÚS: DINAMISME I CLOENDA

El transport entre el SBF i els destacaments de forces i centres sanitaris va ser un dels principals problemes que aquell va haver d'afrontar. La conjuntura de guerra no facilitava gens les comunicacions terrestres entre els diferents punts de Catalunya i era prioritari proveir els vehicles i accessos per als moviments de tropes. No obstant això, des del moment que diverses organitzacions comencen a fer trameses al front de forma voluntària i altruista, sorgeixen diferents vehicles que, entre altres funcions, es dediquen a traslladar publicacions al front d'Aragó. Trobem evidències a la premsa escrita on els Serveis de Sanitat de Guerra, el Comissariat de Propaganda, el Servei de Trameses al Front i l'Associació Internacional d'Escriptors Antifeixistes es dediquen a omplir el buit existent per l'acció pública i porten a terme una intensa campanya de comunicació envers els soldats als fronts de guerra.

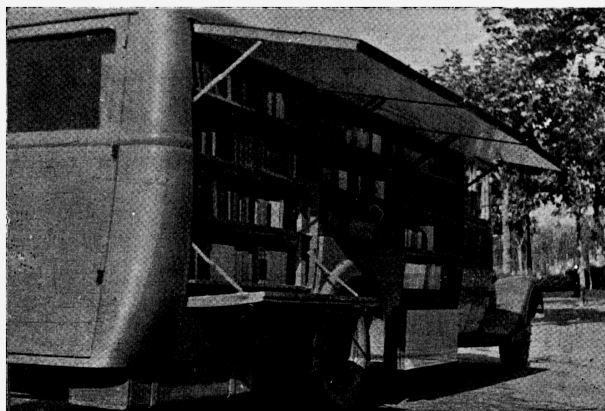
El director del SBF, Jordi Rubió, ja feia temps que tenia la idea de crear un servei mòbil bibliotecari per poder atendre les necessitats de lectura de les poblacions catalanes que no podien o els era difícil arribar a la biblioteca més pròxima. Així mateix, es considerava un bon mitjà de propaganda per a captar nou públic lector. L'esclat del conflicte va posar damunt la taula la necessitat de portar a terme aquest servei, ara per als soldats catalans. Es conserva un escrit seu, del 10 d'abril de 1937, en el qual posa les bases d'aquest servei, tot fent referència a l'experiència dels Estats Units, Regne Unit i França, així com l'actuació de l'Agrupación de Editores Madrileños amb el seu camió-biblioteca com a primera incursió dels automòbils pel que fa a la difusió del llibre a Espanya.

43. *Ibid.*

LA GUERRA

I ELS LLIBRES

PER FRANCESC TRABAL

A RA fa un any, amb motiu de la Fira del Llibre, que el 1937 durà tres dies, es llançà una conigna des del Departament de Cultura de la Generalitat, organitzador de la fira: "Cada ciutadà un llibre per als germans del front". Hi hagué algú aleshores que arrufà una mica el nas davant els cartells que s'havien escampat per les nostres cantonades. "Fira del llibre, fira del llibre... per fires estem!" I en el fons no solament pensaven que no havíem d'estar per fires, sinó que potser ni a temps no serien de celebrar-la. Ja ho veieu, amics: tots recordem encara l'èxit que obtingué i ara anem a celebrar novament la "Diada del Llibre del 1938", i els anys que podrem celebrar-ne d'altres! El llibre, el llibre català, amb guerra o sense guerra té massa importància per la cultura catalana per no recordar-nos-en cada any en la diada que oficialment li és consagrada. Amb guerra o sense guerra els catalans estimen els llibres i no poden passar-se'n. L'èxit que tingué la fira de l'any 1937, que féu possible de fer arribar al front milers de volums per als nostres germans, ha d'ésser superat enguany, en aquesta diada imminent del dia 15 de juny, Catalunya, i especialment el poble de Barcelona, ha de saber aprofitar aquesta diada per reunir un estoc prou considerable de llibres que faciliti de passar agradablement els lleures que la lluita deixi als nostres soldats. El major nombre de combatents mobilitzats fa que l'esforç dels ciutadans que som a la reraguarda hagi de multiplicar-se i que abasti les necessitats dels nostres fronts, dels nostres hospitals i de les casernes.

Enguany el "Servei de Biblioteques del Front" creat pel Conseller Sbert i impulsat pel Conseller Pi i Sunyer, compta amb tots els elements suficients per fer eficaç l'esforç de la Conselleria de Cultura i l'esforç de tots els ciutadans. A més de la Central que té a Barcelona, on treballa personal competent del Cos de Bibliotecaris de la Generalitat, té organitzades les seccions de Front, i els serveis especialitzats d'Hospitals de Sang i de reraguarda, així com els aeròdroms, costes, camps de pre-educació militar, etc. Ha escampat profusament mobles-biblioteques, caixons portàtils; ha instal·lat prestatgeries als hospitals i els ha facilitat uns carretons-prestatgeries per poder fer circular els llibres a través de les sales i a l'abast dels llits; i ha posat en circulació un magnífic Bibliobús, que supera els cotxes que fins ara havien estat construïts a l'estranger des-

(Segueix a la pàgina 41)

2 - CATALANS!

Figura 11. El bibliobús del Servei de Biblioteques del Front. Francesc Trabal «La Guerra i els llibres». *Catalans!* núm. 11 (1938), p. 2-4.

«Allò que interessa per assegurar l'eficàcia de les Biblioteques del Front, és aconseguir el contacte directe dels llibres, i sobretot de la persona que en tingui cura, amb els lectors, perquè biblioteca sense bibliotecari no és biblioteca.

Això, com s'assoleix és amb la biblioteca ambulant i per aquesta raó aquest sistema és el seguit en totes les organitzacions semblants d'Anglaterra i Estats Units d'Amèrica.

Necessitem doncs, un camió que porti els llibres des dels dipòsits als lectors. En ell hi aniria sempre una persona de la Biblioteca Central, que veuria els lectors i parlaria amb ells.»⁴⁴

Les gestions per a començar a instal·lar un bibliobús van començar a final de 1936, prengueren cos durant el 1937 i es van acabar de materialitzar a la primavera de 1938. Durant la primera etapa de 1937, tenim constància de l'activitat d'un camió que, sota el nom Servei de Biblioteques del Front – Departament de Cultura – Comissió de les Lletres Catalanes va funcionar com a vehicle per a traslladar fons.⁴⁵ No estava, però, habilitat com a servei de lectura.

El 2 d'agost de 1937, el Departament de Cultura va rebre un camió requisat per la Jefatura de Retaguardia y Transportes del Ejército del Este. En aquell moment, Jordi Rubió va encomanar a la bibliotecària Justa Balló que s'encarregués dels detalls de l'equipament, atès que recentment havia estat a Anglaterra, on havia comprovat de primera mà el funcionament d'aquests vehicles. El dia abans de sortir el primer viatge, Concepció Guarro, entusiasmada pel seu equipament, va fer el següent inventari del contingut:

«2.191 volums, 750 fullets de propaganda, 25 infants, 24 *Nova Ibèria*, 186 *Exèrcit del poble*, 75 *Hora de España*, 15 *Revista de Catalunya*, 8 *Meridià*, 40 *Amic*, 11 *Regards*, 2 *Atles Condeminas*.»⁴⁶

El primer viatge va ser el 4 de maig, i el darrer, el 6 d'octubre de 1938. Oficialment es van fer catorze recorreguts fins l'octubre de 1938, però ens consta que n'hi ha quatre més que no s'han pogut identificar. S'han conservat els diaris d'aquests recorreguts del bibliobús, que tenen un gran valor documental per les vivències que s'hi mostren. El SBF tenia com a objectiu poder arribar a servir tot l'Exèrcit de l'Est i de l'Ebre. Tot i que era pràcticament impossible, a final de l'any 1938 es calculava que ja s'havia atès les tres quartes parts de l'exèrcit que envoltava Catalunya.⁴⁷ Durant sis mesos,

44. Correspondència AXBPDB.

45. Cotxe del Departament de Cultura a: *La Vanguardia* (4 maig 1937). «Suplemento», p. 4.

46. Concepció Guarro Vallbona, *Servei de Biblioteques del Front: 1937-1939*. BCASBF.

47. Servei de Biblioteques del Front. Report març-setembre de 1938. BCASBF.

el bibliobús va portar a terme divuit recorreguts amb 15.166 volums distribuïts i 4.299 tornats, donant servei a 274 unitats d'exèrcit.

L'activitat del SBF que més impacte va tenir va ser el servei directe, gràcies al qual les bibliotecàries podien entrar en contacte amb els soldats. Per copsar l'esperit del moment, hem escollit un fragment del diari del vuitè recorregut –entre el 20 i 22 d'agost de 1938, a Solsona. Aurora Díaz comenta com l'atén el comissari Casteràs i com li suggereix la possibilitat de fer préstec directe als soldats de la seva companyia:

«Amb molt d'ordre comencen a desfil·lar els soldats. Tots homes grans. La majoria trien aviat. Alguns demanen on es tal matèria, ni un no em prega que li triï el llibre. Les obres tècniques tenen les preferències; en primer lloc geografia i història, després matemàtiques i gramàtica.

[...]

»Es la primera vegada que faig aquest servei i estic joiosa de l'ordre i de l'ambient. No m'hauria imaginat trobar tant interès. En conjunt queda una cosa digníssima.

[...]

»Cinc minuts abans el Comissari avisa que s'acaba el temps del préstec de llibres per la primera companyia. Vénen la segona i la tercera companyies, una després de l'altra. Hem estat unes tres hores. Ara sí que fa moltíssima calor però fins ara no ens n'adonem. Aquest servei directe ens encanta. Potser un lector ha triat malament. Ens hem guardat prou d'advertir-li-ho. Nosaltres oferíem una biblioteca ambulant, no anàvem a catequitzar.»⁴⁸

Les bibliotecàries que van participar en l'obra del SBF van demostrar un esperit de sacrifici i de servei fora de qualsevol dubte. Malauradament, es va donar el trist episodi de l'accident que va tenir lloc en un dels viatges quan, en un revolt, es va obrir una porta del bus i va caure fatalment una de les bibliotecàries que hi viatjava: Concepció de Balanzó. També hi va haver morts en acte de servei.

Amb el temps, el bibliobús va funcionar cada cop pitjor. Les avaries sovintejaven i els darrers mesos es van haver d'utilitzar altres mitjans de transport. L'orientació de la guerra no anava pas per bon camí. L'exèrcit enemic anava avançant sense pausa: a mitjans de novembre de 1938, les tropes republicanes es retiraven de l'Ebre i un mes després es trencava l'Exèrcit de l'Est. No obstant això, encara hi havia projectes de futur, es vivia al dia per no voler acceptar la derrota que inevitablement arribaria.

48. Vuitè recorregut del Bibliobús. Diari dins «Reports del recorregut del Bibliobús». AXBPDB.

Els escriptors de la Institució de les Lletres, que havien endegat amb tanta empena el servei de lectura per als fronts, ara vivien un dels episodis més dolorosos de la seva vida: l'exili republicà. I ho feien marxant en l'instrument que havia portat a terme una gran obra cultural per als soldats del front: el bibliobús.

Diversos testimonis de l'època reflecteixen en les seves memòries i biografies la fredor del desemparament i la soledat davant el fet inevitable de l'allunyament de Catalunya. El dilluns 23 de gener de 1939, sortien de Barcelona la major part dels escriptors, juntament amb altres membres del govern de la Generalitat i de la República en una caravana cap a la frontera francesa. I enmig les forces militars i la població civil que els acompanyava de camí. A Figueres, hi va haver una primera parada a Mas Perxés per buscar passaport per a tota l'expedició. El dia 31 van reprendre la marxa cap al Perú. Donem la narració dels fets, segons Xavier Benguerel:

«Aquella mateixa tarda, dones, vells i criatures van sortir cap a la Jonquera amb el bibliobús i un cotxe de línia –Pompeu Fabra anava infonent coratge a tothom tot dient que a Perpinyà ja funcionava un comitè de subsidis. Però emocionat els va estrènyer la mà i “Me'n vaig a morir a França”, va dir quasi sense veu. Només se'm va ocórrer contestar-li: “Gràcies per tot”. Va ser l'últim de pujar al bibliobús.»⁴⁹

En arribar a Perpinyà es perdia el rastre d'aquell vehicle que tanta joia havia portat als soldats i malalts pocs mesos abans. Un episodi gens documentat que, per aquest motiu, entra dins l'epopeia del moment, i que adjudica al bibliobús un record èpic i llegendari que viurà en la memòria dels protagonistes per sempre més.

Ara que es compleixen setanta anys de l'inici de la Guerra Civil, la societat ha volgut recordar, amb dues exposicions singulars, l'entrega, la valentia i la vocació de servei que molts bibliotecaris van tenir durant la República i la guerra: «Les biblioteques populars en la pau i en la guerra», de la Xarxa de Biblioteques Municipals de la Diputació de Barcelona i «Biblioteca en guerra», organitzada per la Biblioteca Nacional de Espanya.⁵⁰

Es just i necessari que es reconegui la tasca valenta i compromesa que van fer Jordi Rubió, Aurora Díaz Plaja, M. Felipa Español, Rosa Granés, Con-

49. Xavier Benguerel, *Els vençuts* (Barcelona: Edicions 62: Orbis, 1984), p. 57.

50. Biblioteca Nacional de España. *Biblioteca en guerra*. Del 15 de noviembre de 2005 al 19 de febrero de 2006. <http://www.bne.es/esp/exposicion_guerra.htm> [Consulta: 9 març 2006].

Xarxa de Biblioteques. Diputació de Barcelona. *Les Biblioteques Populars: en la pau i en la guerra* <<http://www.diba.cat/biblioteques/documentspdf/trinxeres.pdf>> [Consulta: 9 març 2006].

cepció Guarro, Maria Ponjoan, Concepció de Balanzó i, igualment, Teresa Andrés, María Moliner, Juan Vicens, per citar-ne només alguns. Tots ells van protagonitzar un dels moments més brillants de la biblioteconomia al nostre país.

La cultura catalana i espanyola van experimentar una eclosió sense precedents, i les biblioteques van estar a l'alçada de les circumstàncies, responent a la demanda que feia la societat, autèntica protagonista del fet cultural republicà. Avui, que sovint ens centrem únicament en la tecnologia, els estudis de qualitat, el rendiment i l'eficàcia dels recursos digitals, seria desitjable que ens aturéssim i penséssim en tots els aquells qui ens han precedit: professionals que, en circumstàncies molt més complexes que les actuals, van tirar endavant la seva vocació sense plantejar-se res més que el compliment del deure. Nosaltres som hereus d'aquell projecte endegat el 1915 i ens hem de congratular de formar part d'un servei amb un bagatge tant destacat, forjat per bibliotecaris compromesos amb la seva realitat.

RELACIÓ DE SIGLES DELS ARXIVS CONSULTATS

AHDB: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona

AHBPD: Arxiu de la Xarxa de Biblioteques Populars de la Diputació de Barcelona

BCASBF: Biblioteca de Catalunya. Arxiu del Servei de Biblioteques del Front

ABPRUB: Universitat de Barcelona. Arxiu Biblioteca Pavelló de la República.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

ANDRÉS, Teresa; *et al.* *Labor cultural de la República Española durante la Guerra*. Valencia: Graf: Vives Mora, 1937.

ANDRÉS, Teresa. «Les bibliothèques populaires en Espagne pendant la Guerre». En: Comité internationale des bibliothèques (11è: La Haia: 1938). *Actes du Comité internationale des bibliothèques*, p. 107-109. L'Haye: M. Nijhoff, 1938.

Biblioteca en guerra. Del 15 de noviembre de 2005 al 19 de febrero de 2006. Exposició organitzada per la Biblioteca Nacional de España. Comissaris de l'exposició i edició: Blanca Calvo, Ramón Salaberria. Madrid: Biblioteca Nacional: Ministerio de Cultura,

Un record per a Maria Teresa Boada i Maria C. Cugueró, coautors del llibre editat per la Diputació de Barcelona el 1995. Agraïments a Teresa Santos, Joan Gomez Escofet, Juan Montesinos, Núria Ventura i el personal de la Biblioteca del Pavelló de la República i de la Biblioteca de Catalunya per tota la ajuda facilitada.

2005. També consultable en línia: <http://www.bne.es/esp/exposicion_guerra.htm> [Consulta: 9 març 2006].

Biblioteca en guerra [enregistrament vídeo]. Comissaris de l'exposició i edició: Blanca Calvo, Ramón Salaberria. Madrid: Biblioteca Nacional: Ministerio de Cultura, 2006.

Les Biblioteques Populares: en la pau i en la guerra. Guió: Jordi Cànovas; comissària: Núria Ventura; documentació: Jordi Cànovas, Núria Ventura, Beatriu Morell. Barcelona: Diputació de Barcelona, Àrea de Cultura, Servei de Biblioteques, 2004. També consultable en línia: <<http://www.diba.cat/biblioteques/documentspdf/trinxeres.pdf>> [Consulta: 9 març 2006].

Bibliothèques du front et de l'arrière en Espagne republicaine: 1937-38. Barcelona: Éditions espagnoles, 1938.

BOADA I VILALLONGA, Maria Teresa; CUGUERO I CONCHELLO, Maria C.; ALLUÉ BLANCH, Vicenç. *El Servei de Biblioteques del Front: 1936-1939*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1995.

CULTURA POPULAR. *Realizaciones de la España leal: la Sección de Bibliotecas de Cultura Popular: un año de trabajo: julio 1936-julio 1937*. Valencia: Cultura Popular, 1938.

ESTIVILL RIUS, Assumpció. *L'Escola de Bibliotecàries: 1915-1939*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1992.

FAUS SEVILLA, Pilar. *La lectura pública en España y el plan de bibliotecas de María Moliner*. Madrid: ANABAD, 2000.

GARCÍA EJARQUE, Luis. «La Sección de Bibliotecas del Consejo Central de Archivos, Bibliotecas y Tesoro Artístico y las bibliotecas públicas del Estado». *Boletín ANABAD*. Núm. 1 (1991), p. 31-40.

GARCÍA EJARQUE, Luis. *Historia de la lectura pública en España*. Gijón: Trea, 2000.

MARTÍNEZ RUS, Ana. *La política del libro durante la Segunda República: socialización de la lectura*. Gijón: Trea, 2003.

PI I SUNYER, Carles. *La Guerra: 1936-1939: memòries*. Barcelona: Pòrtic, 1986.

ROSSELL, Mercè. *Generalitat de Catalunya. II, La política cultural*. Barcelona: Undarius, 1977. «Estudi introductori», p. 5-35.

RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. «Les bibliothèques en Catalogne: juin 1935-juin 1937». En: Comité internationale des bibliothèques (11è: La Haia: 1938). *Actes du Comité Internationale des Bibliothèques*, p. 101-104. L'Haye: M. Nijhoff, 1938.

S. B. «Llibres per als combatents: el Servei de Biblioteques del Front de la Generalitat de Catalunya». *Meridià*. Núm. 39 (1938), p. 6.

SBERT, Antoni M. «Organització de l'obra cultural». *Nova Ibèria*. Núm 3-4 (1937), p. 3-7.

TRABAL, Francesc. «El Servei de Biblioteques al Front». *Nova Ibèria*. Núm. 3-4 (1937), p. 47-48.

TUÑÓN DE LARA, Manuel. «La cultura durante la Guerra Civil». En: *La guerra civil española*. Barcelona: Folio, 1997. vol. 17, p. 6-57.

VICENS, Juan. *L'Espagne vivante: un peuple a la conquête de la culture*. Paris: Éditions Sociales Internationales, 1938.

VICENS, Juan. *España viva: un pueblo a la conquista de la cultura*. Nova edició, traduïda i comentada per Ramón Salaberria. Madrid: VOSA: Asociación Educación y Bibliotecas, 2002.

LEGISLACIÓ (PER ORDRE CRONOLÒGIC)

ESPANYA. «Orden de 15 de octubre de 1936, por la que se crea un Comisariado General de Guerra.» *Gaceta de la República*. Núm. 290 (1936). p. 355.

CATALUNYA. «Ordre de 29 de gener de 1937, encarregant a la Comissió de les Lletres Catalanes que, d'acord amb la Direcció Tècnica de Biblioteques Populars, procedeixi amb tota urgència a la formació d'un pla per a la creació d'un sistema de biblioteques per als fronts de combat.» *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*. Núm. 31 (1937). p. 500.

ESPANYA. «Orden de 30 de enero de 1937, de creación de Milicias de la Cultura.» *Gaceta de la República*. Núm. 33 (1937). p. 600.

CATALUNYA. «Decret de 6 d'agost de 1937, que crea el Servei de Biblioteques al Front de Madrid.» *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*. Núm. 227 (1937). p. 601-602.

—. «Decret de 13 de setembre de 1937, de creació de l'Institut de les Lletres Catalanes.» *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*. Núm. 259 (1937). p. 1.150-1.151.

—. «Decret de 13 de setembre de 1937, pel qual són creats els Serveis de Cultura al Front.» *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*. Núm. 259 (1937). p. 1.152.

—. «Ordre de 7 d'octubre de 1937, per la qual, i d'acord amb el decret de 6 d'agost d'enquany, és establerta l'organització del Servei de Biblioteques als Fronts del Centre.» *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*. Núm. 281 (1937). p. 135-136.